

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ

КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

KAZAKH ABLAY KHAN UNIVERSITY OF INTERNATIONAL RELATIONS AND
WORLD LANGUAGES

4 (55) 2019
ISSN 2411-8745

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ

ХАБАРШЫСЫ

“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ

КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN

of Ablai Khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

Алматы
«Полилингва» баспасы
2019

© “Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті” Акционерлік қоғамының “Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы-Известия” ғылыми журналының “Филология ғылымдары” сериясы таралымы, Қазақстан Республикасының Инвестициялар мен даму жөніндегі министрліктің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде тіркелген. Тіркелу куәлігі 10.04.2015 жылғы № 15194-Ж

Бас редактор

Құнанбаева С.С., филология ғылымдарының докторы, профессор,
ҚР ҰҒА-ның академигі, Алматы, Қазақстан

Жауапты редактор

Исмагулова Б.Х., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Редакциялық алқасының мүшелері

Акишина Т., профессор, Оңтүстік Калифорния Университеті,
Лос-Анджелес, АҚШ

Рысалды Қ.Т., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Бердичевский А.Л., педагогика ғылымдарының докторы,
Айзенштадта халықаралық экономикалық қатынастар институты,
Айзенштадт, Австрия

Солдатенкова Т., профессор, Лёвен католикалық университеті,
Лёвен, Бельгия

Ахатова Б.А., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Красных В.В., филология ғылымдарының докторы, профессор,
М.В.Ломоносов атындағы ММУ, Мәскеу, Ресей

Карасик В.И., филология ғылымдарының докторы, профессор,
Волгоград мемлекеттік техникалық университеті, Ресей

Мизамхан Б., филология ғылымдарының кандидаты, доцент,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Рецензенттер

Қарақұлова А.М., филология ғылымдарының кандидаты, Абылай
хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Асанова Г.С., PhD, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы,
Қазақстан

© Научный журнал “Хабаршысы-Известия” КазУМОиМЯ имени Абылай хана серия “Филологические науки” Акционерного общества “Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана” зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан. Регистрационное свидетельство № 15194-Ж от 10.04.2015 г.

Главный редактор

Кунанбаева С.С., доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК, Алматы, Казахстан

Ответственный редактор

Исмагулова Б.Х., доктор филологических наук, профессор КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Члены редакционной коллегии

Акишина Т., профессор, Университет Южной Калифорнии, Лос-Анджелес, США

Рысалды К.Т., доктор филологических наук, профессор КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Бердичевский А.Л., доктор педагог. наук, Институт международных экономических связей Айзенштадта, Айзенштадт, Австрия

Солдатенкова Т., профессор, Лёвенский католический университет, Лёвен, Бельгия

Ахатова Б.А., доктор филологических наук, профессор КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Красных В.В., доктор филологических наук, профессор МГУ им. М.В.Ломоносова, Москва, Россия

Карасик В.И., доктор филологических наук, профессор Волгоградского государственного социально-педагогического университета, Волгоград, Россия

Мизамхан Б., кандидат филологических наук, доцент КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Рецензенты

Каракулова А.М., кандидат филологических наук, КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Асанова Г.С., PhD, КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

© Scientific Journal “Bulletin of Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages”. Series “Philological sciences” of JSC “Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages” is registered in Communication, Informatization and Information Committee of the Ministry on Investment and Development, Republic of Kazakhstan. Certificate N 15194 – G, 10.04.2015.

Executive editor

Kunanbayeva S.S., doctor of philological sciences, professor, associate member of National Academy of Sciences of the RK, Almaty, Kazakhstan

Responsible editor

Ismagulova B.H., doctor of philological sciences, professor, Ablai khan KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Members of editorial board

Akishina T., professor, University of Southern California, Los Angeles, USA

Rysaldy K.T., doctor of philological sciences, professor, Ablai khan KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Berdichevskiy A.L., doctor of pedagogical sciences, Institute of International Economic Relations of Aizenshtadt, Aizenshtadt, Austria

Soldatenkova T., professor, Leuven Catholic University, Leuven, Belgium

Akhatova B.A., doctor of philological sciences, professor, Ablai khan KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Krasnykh V.V., doctor of philological sciences, professor, Moscow State University named after M.V. Lomonosov, Moscow, Russia

Karasik V.I., doctor of philological sciences, professor of Volgograd State Technical University, Russia

Mizamkhan B., candidate of philological sciences, Ablai khan KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Readers

Karakulova A.M., candidate of philological sciences, ass. Professor, Ablai khan KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Assanova G.S., PhD, Ablai khan KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

МАЗМҰНЫ

1 Бөлім. ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 1. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Part 1. CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH

Баяндина С.Ж., Хасанұлы Б. Мемлекеттік тіл мен қостілділік қызметінің әлеуметтік лингвистикалық мәселелері	7-15
Bayandina S.Zh., Khasanuly B. Social and linguistic problems of state language and bilingual functions	7-15
Дәркенбаева Ж.Қ. «Дистрибуция», «валенттілік», «тіркесімділік» ұғымдардың тілдік деңгейлердегі көрінісі (қазақ тілі негізінде)	16-24
Darkenbaeva Zh.K. Concepts of «distribution», «valency», «councility» in respect to language levels (based on the material of the kazakh language)	16-24
Егенбаев Д.Е. Специфика спортивного репортажа на казахстанском телевидении	25-31
Yegenbayev D.Y. Specificity of sports reporting on Kazakhstan television	25-31
Primkulova S. The notion of dialect and its classification	31-38
Примкулова С. Диалект ұғымы және оның топтастырылуы	31-38

2 Бөлім. АУДАРМАНЫҢ ТЕОРИЯЖӘНЕ ПРАКТИКА АЯСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

Раздел 2. ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА

Part 2. RESEARCHES IN THEORY AND PRACTICE OF TRANSLATION

Dalabayeva Zh.K. Pragmatic adaptation in translation of animated films from english into kazakh	39-45
Далабаева Ж.К. Анимациялық фильмдерді ағылшын тілінен қазақ тіліне аударудағы прагматикалық бейімдеу	39-45
Сапарбаева А.М., Тымакбаева Ж.А. О переводе и национальном своеобразии поэтики Абая	45-52
Saparbaeva A.M., Tymakbayeva Z.A. On the translation and national originality of the poetics of Abay	45-52

3 Бөлім. ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ
Раздел 3. ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И
СОВРЕМЕННОСТЬ
Part 3. LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY

- Bychkova A.V.** Realization of intertextual motives in Julian Barnes' novel «A history of the world in 10 ½ chapters»53-60
Бычкова А.В. Реализация интертекстуальных мотивов в романе Джулиана Барнса «История мира в 10 ½ главах»53-60
Пармеш Р.Е. Әлем шығармаларындағы «бала бейнесі» концепті.60-66
Parmesh R.E. The concept of childhood in world literature60-66

4 Бөлім. ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДАҒЫ ҒЫЛЫМИ-
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР
Раздел 4. НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ РАЗРАБОТКИ В
ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ
Part 4. SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL DEVELOPMENS IN
FOREIGN LANGUAGE TEACING

- Дуйсабаева Д. У.** Болашақ қазақ тілі және әдебиеті мамандарын даярлауда лингвомәдени құзыреттілікті дамыту мәселесі67-73
Duisabaeva D. U. Linguistic and cultural problems of development of competences of future teachers of the kazakh language and literature..67-73
Ибадильдина З.Х. Обучение студентов основам создания вторичных текстов на занятиях по русскому языку73-82
Ibadildina Z.Kh. Training of students to the basis of creation of secondary texts in the lessons in russian73-82

**1 Бөлім. ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

**Раздел 1. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЙ
Part 1. CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH**

**SOCIAL AND LINGUISTIC PROBLEMS OF STATE LANGUAGE
AND BILINGUAL FUNCTIONS**

Bayandina S.Zh.¹, Hasanuly B.²,

¹Doctor of Philology, Professor, Head of the
Department of Theoretical and Applied

Linguistics KazUIRandWL named after Abylaykhan,

²Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of
Theoretical and Applied

Linguistics KazUIRandWL named after Abylaykhan,
Almaty, Kazakhstan

e-mail: bayandina2004@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the consideration of the social functions of the state language in a multilingual society, the legislative foundations of the functioning of the Kazakh language as the native language of the titular nation and as the state language in the Republic of Kazakhstan. The theoretical foundations of the functioning of languages in a multinational society, the essence, characteristics and types of bilingualism as a social phenomenon are studied. On the example of the Republic of Kazakhstan, an analysis of the language situation is carried out, the role of the state language as the main component of bilingualism in the country is determined. Specific data on the mastery of the state language by representatives of different ethnic groups are given.

Key words: official language, social functions of the language, bilingualism, language situation

ӘӨЖ 81'23

FTAMP 16.21.27

МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛ МЕН ҚОСТІЛДІЛІК ҚЫЗМЕТІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Баяндина С.Ж.¹, Хасанұлы Б.²

¹Ф. ғ. д., профессор, теориялық және қолданбалы тіл білімі
кафедрасының меңгерушісі

²Ф. ғ. д., профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ,
Алматы, Қазақстан,
e-mail: bayandina2004@mail.ru

Андатпа. Мақала көп тілді қоғамдағы мемлекеттік тілдің әлеуметтік функцияларын, қазақ тілінің титулдық ұлттың ана тілі ретінде және Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік тіл ретінде қызмет етуінің заңнамалық негіздерін қарастыруға арналған. Көпұлтты қоғамдағы тілдердің теориялық негіздері, әлеуметтік құбылыс ретіндегі билингвизмнің сипаты, сипаттамалары мен түрлері зерттелді. Қазақстан Республикасының мысалында тілдік ахуалға талдау жасалады, мемлекеттік тілдің елдегі билингвизмнің негізгі компоненті ретіндегі рөлі айқындалды. Әр түрлі этностар өкілдерінің мемлекеттік тілді меңгеруі туралы нақты мәліметтер келтірілген.

Тірек сөздер: мемлекеттік тіл, тілдің әлеуметтік қызметі, қостілділік, билингвизм, тілдік ахуал.

Қазақ тілінің түпкілікті ұлт тілі және мемлекеттік тіл ретіндегі қызмет ету тарихы өте күрделі. Қазақ тілінің тағдырында оның Кеңес өкіметі тұсындағы қоғамдық қызметінің тарылуын да, егеменді Қазақстандағы қолданыс аясының кеңеюін де айтуға болады.

Қазақ тілінің қызмет етуі мен дамуы қазіргі кезеңінде заңнамалармен белгіленген. Қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі мәртебесі Қазақстан Республикасының негізгі заңы – Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген [1].

«Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Қазақстан Республикасының заңы тілдердің құқықтық қорғалуын көздейді. 23-бапта: «Қазақстан Республикасында мемлекеттік тіл және барлық басқа тілдер мемлекеттің қорғауында болады. Мемлекеттік органдар бұл тілдердің қолданылуы мен дамуына қажетті жағдай жасайды», – делінген. Осы баптың аясында «Тілдің дамуы мемлекеттік тілдің басымдығын және іс қағаздарын жүргізуді қазақ тіліне кезең-кезеңмен

көшіруді көздейтін Мемлекеттік бағдарламамен қамтамасыз етіледі». Сондай-ақ, мұнда «белгілі бір дәрежеде және біліктілік талаптарына сәйкес мемлекеттік тілді білуге қажетті кәсіп, мамандық және қызметтер тізімі Қазақстан Республикасы заңымен белгіленетіні» айтылған. Терминологиялық және ономастикалық комиссиялар, қажет болған жағдайда басқа да құрылымдар құруды Қазақстан Республикасы үкіметі жүзеге асырады.

Сонымен қатар уәкілетті орган құзыретінің, ономастикалық комиссия құзыретінің, облыстың (республиканың қалалары, астанасы) жергілікті орындаушы органы құзыретінің, ауданның орындаушы орган құзыретінің «Қазақстан Республикасының Тіл туралы» Заңды орындауда тіл туралы заңдарды бұзушылық үшін жауапкершілікті тілді құқықтық қорғау қарастырады [2].

Қоғамдағы тілдік үдерістер әлеуметтік лингвистиканың тіл саясаты және тілдік құрылым сияқты категорияларымен тығыз байланысты. Тіл саясаты – ұлттық саясаттың бөлшегі. Ю.Д. Дешериевтің айтуынша, тіл саясаты қоғамның тілге саналы әсер етуінен туындайтын категорияға жатады және түрлі әлеуметтік және идеологиялық қағидаттарға негізделеді. Ол «сол не басқалай идеологиялық жүйе мен мемлекеттің тілдердің қызмет етуіне, дамуына және өзара арақатынасына, халықтың (халықтардың) өміріндегі рөліне саяси, теориялық және тәжірибелік қатынасын анықтайтын идеологиялық және әлеуметтік қағидаттардың (кең мағынада) байытылған көрінісі» болып саналады [3, 255].

Білім саласын дамытудағы тіл саясатының қағидаттарын жүзеге асыруда нақты бір: көпұлттылық немесе бірұлттылық мемлекет, мемлекеттік құрылым түрі, тұрғындардың әлеуметтік жіктелімі т.б. жағдайдағы оқу тілі және тілдерді оқыту туралы мәселенің шынайы шешілу мүмкіндігін ескеру керек. Біріншіден, оқу тілін таңдауда сол тілде сөйлейтін халықтың саны, қоныстану тығыздығы, тарихи жазу дәстүрдің болуы немесе болмауы ескеріледі; екіншіден, оқыту керек екінші немесе үшінші тілді оқыту мәселесі, бұл кейде саяси, идеологиялық проблемаға айналады [3, 261].

Қазіргі көптеген одақтық республикалардағы ұлттық-орыс қостілділігінің дамуы - кеңестік тілдік құрылыстың нәтижесі. Ю.Д. Дешериевтің айтуынша, «тілдік құрылыс» термині Кеңес билігінің алғашқы кезеңінде пайда болған «кеңестік құрылыс», «партиялық құрылыс» және т.б. терминдерінің кең таралуына байланысты туған». ... «Әлеуметтік, әлеуметтік лингвистикалық ұғымдары сияқты тілдік құрылыс та идеялас саяси, ғылыми-ұйымдық, ғылыми, әкімшілік-шаруашылық, қаржылық, мәдени-ағартушылық іс-шараларды қамтыды» [3, 264 - 265].

Тілдік қатынас және қостілділік проблемалары шетелдік және отандық лингвист-ғалымдардың (У. Вайнрайх, В.Ю. Розенцвейг, М.Н. Губогло, М.М. Михайлов, Д.И. Маринеско, Э.М. Ахунзянов, Э.Д. Сүлейменова, Н.Ж. Шәймерденова, А.Е. Карлинский, М.К. Исаев, З.К. Ахметжанова және т.б.). еңбектерінде қарастырылған. Қостілділік проблемасына Б.Х. Хасановтың монографиялық жұмысы арналған.

У.Вайнрайх қостілділікті екі тілді алма-кезек қолдану тәжірибесі ретінде анықтайды, ол оны жүзеге асыратын тұлғаларды қостілділер деп атайды [4]. Қостілділік пен көптілділік жеке тұлғаның әлеуметтік статусына (ресейлік ғалым В.И.Карасиктің термині) әсері зор екені сөзсіз [5] және оны зерттеу қазіргі таңда, үштұғырлы тіл бағытына сай, қажеттілігі өсіп, сұранысқа ие деген ойдамыз.

Э.Д. Сүлейменова, Н.Ж. Шәймерденова, Ж.С. Смағұлова, Д.Х. Ақанованың «Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігінде» қостілділіктің мынадай түрлері берілген:

- жеке қостілділік – белгілі бір халықтың жеке мүшелерінің екі тілді білу әрі қолдануы және жаппай қостілділік – халықтың көпшілігінің екі тілді білуі әрі қолдануы;

- аймақтық қостілділік – елдің белгілі бір аймағындағы тұрғындардың екі тілді білуі әрі қолдануы және ұлттық қостілділік – сол ел халқының екі тілді білуі әрі қолдануы;

- табиғи қостілділік – осы тілдерді қолдаушылардың тікелей өзара әрекетінің салдары ретінде екі тілді білуі әрі қолдануы және жасанды қостілділік – екінші тілді үйренуге арнайы және әдейі жасалған шарттардың салдары ретінде екі тілді білуі әрі қолдануы;

- таза немесе үйлестірілген қостілділік – екі тілдің әрқайсысы билингвте бөлек жүйе ретінде болады, аралас қостілділік – екі тіл бір жүйеде бірігеді, субординативті қостілділік – екінші тілді меңгерудің бастапқы сатысы, оның бірліктері өзінің мағыналық базасын азайтып, бірінші тілдің бірліктерімен арақатынаста болады.

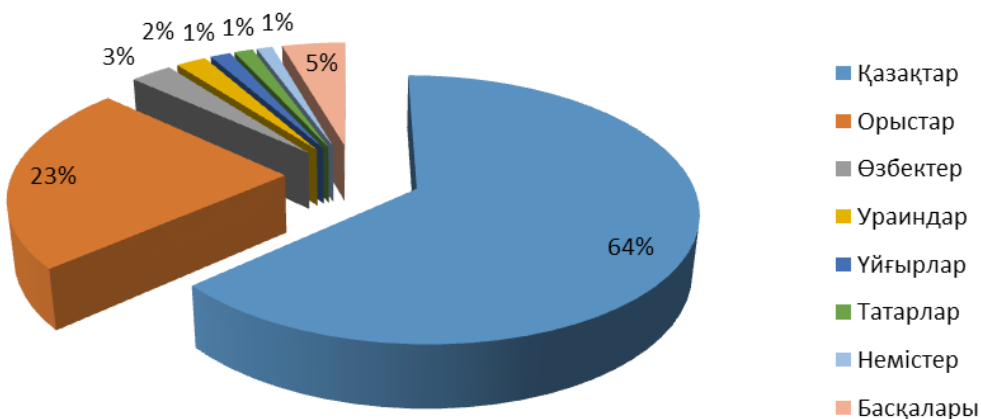
- қосымша қостілділік – билингв біріншідегі тілдік құзыретті жоғалтпай, екінші тілді қолданады және орнын басатын қостілділік – билингв екінші тілді меңгергеніне қарай біріншідегі құзыретті жоғалтады;

-функционалды(мәдени)қостілділік–екі тілді бір халық қолданады, сонымен бірге біреуі – этностық тіл, басқасы – арнайы қызметтерде немесе қарым-қатынастың ерекше жағдайларында қолданылатын этнос үстіндегі тіл және этникалық қостілділік – бір социумда екі тілдің қолданылуы сол тілдерде сөйлейтін екі халықтың арақатынасымен немесе бір халықтың екі тілді қолдануымен байланысты болады [6, 64, 239, 231].

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-коммуникативтік кеңістігінде қостілділік пен көптілділіктің тілдік үрдістері байқалады. Оның ішіндегі көбірек таралғаны қостілділік болып саналады. Ұлттық-орыс қостілділігімен қатар ұлттық-қазақ қостілділігінің дамуы қалыптаса бастады. Бұл егеменді Қазақстанның кеңістігінде мүмкін болды. Мемлекеттік тіл ұлттық-қазақ қостілділігінің құрамдас бөлігі болды.

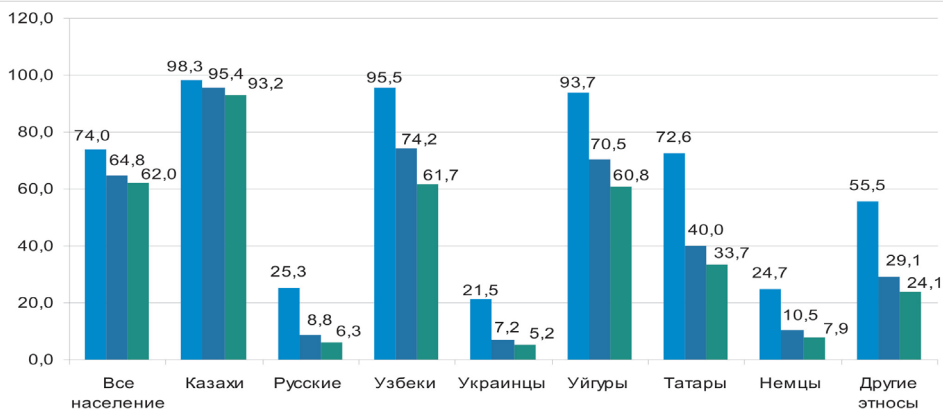
Мемлекеттік тіл ерекше саяси-құқықтық дәрежесі бар, белгілі бір мемлекет шекарасында таралған тіл ретінде анықталады; мемлекеттік және қоғамдық өмірде ең маңызды қызметін атқаратын максималды қоғамдық қызметтегі тіл; тәуелсіз мемлекеттің лингвистикалық егемендігінің негізгі белгісі, мемлекеттік рәміздермен (ту, елтаңба, әнұран) тең дәрежеде, мемлекет Конституциясында және Тілдер туралы заңдарда заңды түрде бекітіледі [6, 59-60]. Қазақстан Республикасына тілдік жағдай экзоглосты, балансталмаған, диглосты және демографиялық айнымалы ретінде сипатталады [6, 281]. Тілдік жағдайдың қалыптасуына тарихи, экономикалық, саяси, географиялық сипаттағы түрлі факторлар әсер етеді. Социумда өмір сүретін этностардың саны тілдік ахуалға ықпал ететін маңызды фактор болып табылады. Қазақ қоғамының тарихында орын алған өзгерістер Қазақстан Республикасының әлеуметтік-коммуникативтік кеңістігіндегі тілдік қатынасында басым болған қазақ және орыс тілдерінің әлеуметтік қызметіне әсер етті.

2009 жылғы халық санағының мәліметі бойынша [7, Қазақстан Республикасын 125 этнос пен диаспора өкілдері мекен етеді, тұрғындардың саны 16 004,8 мың адамды құрайды. Солардың ішінде ең көбі 7 этнос болып табылады. Жалпы халық санының ең көп мөлшерін 63,1% қазақтар мен 23,7% орыстар құрайды. Басқа этностар мен этникалық топтардың үлесіне республиканың 13,2% тұрғыны тиесілі. Қалалық және ауылдық жерлерде этникалық айырмашылық айрықша айқын байқалады. Тұрғындардың этностық құрамы жағынан қалада және ауылдық жерлерде қоныстануы бойынша былай сипатталады: қалалық жерлерде қоныстанған барлық халықтың 47,9% қазақтар, 72,8% орыстар, 74,6% татар, 55,8% украин, 50,1% немістер, 42,7% ұйғырлар, 83,8% корейлер, 27,8% түріктер, 48,8% әзербайжандар, 52,8% белорусь, 17,0% дүңған, 20,8% күрдтер, 49,8% шешендер, 68,3% қырғыздар мен 43,6% басқа этностар құраса, Халықтың қалған бөлігі ауылдық жерлерде тұрады.

1 - сурет. Жалпы халық ішіндегі жеке этностардың алатын үлесі

15 жас және одан жоғары жастағы тұрғындардың ішінде қазақ тілін білетіндердің саны 8 992,2 мың (74,0%) адамды құрайды, соның ішінде ер адамдар 4 320,2 мың адам (75,3%), әйелдер – 4 672,0 мың (72,8%).

2 - сурет. Қазақ тілінің меңгерілу деңгейі

Статистикалық талдау бойынша, орыс-қазақ қостілділігінің өкілі болатын және көрсетілген жастартобына жататын орыстар қазақ тілін білу деңгейін былайша көрсетті: 25,3% ауызекі тілді түсінеді, 8,8% еркін оқиды, 6,3% еркін жаза алады. Егер өзге этнос өкілдерінің қазақ тілін меңгеруін осылай талдасақ, мұнда да дәл осындай қорытынды шығады. Бірақ бұл жерде ұлттың және халықтың барлық өкілдері ана тілін білмейтінін және басқа ұлт тілін ана тілі деп санайтынын естен шығармау керек.

Ұлттық-қазақ қостілділігінің дамуы мен қолданылуы білім беру жүйесінде жүзеге асуда. Қазақстандық мектептерде, лицейлерде, колледж, жоғары оқу орындарында қазақ тілі оқу тілі және оқыту пәні болып табылады. 2009 жылы бюджеттік мектептердегі 2,546 млн оқушының 1,543 млн (60,6 %) қазақ тілінде, 0,904 млн (35,5 %) орыс тілінде, 0,079 млн (3,1 %) өзбек тілінде білім алған. 2009/2010 жж колледждерде 311236 адам қазақ тілінде, 298048 адам орыс тілінде білім алды. 2000 жылдан 2009 жылға дейін жоғары оқу орындарындағы қазақ бөліміндегі студенттердің саны 32%-дан 47,6%-ға дейін, яғни 14,4% өскен, соған сәйкес орыс бөліміндегі студенттердің саны 68%-дан 50,7%-ға дейін, 17,3% төмендеген, студент жастардың мөлшері 2% ағылшын тілінде білім алған [8].

Мемлекеттік қызметкерлердің мемлекеттік тілді үйренуі қостілділіктің дамуына мүмкіндік береді. Бұл тәжірибе тұтас барлық республикамызға тән десе болады. Қызметкерлер мемлекеттік тілді тек үйреніп қана қоймай, сонымен қатар екі тілде тілдік құзыретті жетілдіретінін айта кету керек. Мәселен, 2007 жылы Алматы қаласында барлық мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдардың қызметкерлері мен қала тұрғындарына мемлекеттік тілді үйретудің жаңа технологиясы бойынша жеделдетіп оқыту жүзеге асты. Қала әкімшілігімен аудан әкімі аппараттарында жаңа технология бойынша мемлекеттік тілді оқытуға арналған мультимедиялық кабинеттер ашылды. Қала әкімшілігімен аудан әкімі аппараттарының мәжіліс залдары ілеспе (синхронды) аудармаға арналған қажетті құрал-жабдықтармен қамтамасызданған.

Мемлекеттік қызметкерлердің компьютерлеріне екі тілді электронды сөздік, қазақша қаріптерді өзгертетін жүйелік конвертор, қазақ тілінің орфографиясы, орыс тілінен қазақ тіліне аударма жасайтын компьютерлік бағдарлама орнатылған. Астана қаласы әкімдігінің тапсырысы бойынша, Қазақстанда алғаш рет сөздік қорын 50 000 сөзқұрайтын орысша-қазақша, қазақша-орысша, интернетке тәуелді емес, алып жүруге оңай қалта сөздік дайындалды.

Алматы қаласындағы тілдер жағдайын сараптау мақсатында мониторинг жүргізілді. Бірінші кезектегі міндет ретінде мемлекеттік қызметкерлердің мемлекеттік тілді меңгеру дәрежесін анықтау қарастырылды. Ол үшін қалалық әкімшілікте Қазақстанда алғаш рет енгізілген арнайы құрылғы – тестілеуге арналған «MINIKOM» электронды қозғалмалы құрылғысы арқылы тестілеу өткізілді.

Тестілеуге барлығы 1643 адам қатысқан, оның 1352 мемлекеттік қызметкер, яғни бұл барлық тестке қатысушылардың 82,3% (пайызын) құрайды. Осы тестілеудің нәтижесі бойынша, олардың 33,7% мемлекеттік тілде іс қағаздарын жүргізе алады, 35% мемлекеттік

тілде іс қағаздарын жүргізуге мүмкіндіктері бар, 20,3% мемлекеттік тілде іс қағаздарын жүргізетін базалық деңгейі жоқ екенін көрсетті. Тестілеудің қорытындысы негізінде Алматы қаласының жергілікті орындаушы органдар мен басқа органдардың қызметкерлерін оқытудың теңдестірілген жүйесін әзірлеу басталды. Бұл тек жалғыз ғана мысал [9, 80-81].

Осылайша Қазақстандағы тілдер өмірін зерттеу тілдерді дамыту саясатқағидаларының жүзеге асырылуы негізінде қазақстандық полилингвальды және көпмәдениетті тұлғаны қалыптастыруға өз үлесін қосып, тіл саясатының оңтайлы нәтижелеріне жеткізеді деген пікірдеміз.

ӘДЕБИЕТ

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – : Қазақстан, 2000.
2. Қазақстан Республикасының Заңы «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы». – Астана: Фолиант, 2000.
3. Дешериев Ю.Д. Социальная лингвистика. К основам общей теории. – М.: Наука, 1977.
4. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. – Киев: Вища школа, 1979.
5. Карасик В.И. Язык социального статуса. — М.: ИТДГК Гнозис, 2002. – 333 с.
6. Словарь социолингвистических терминов. – Издание 2-е, дополненное и переработанное/ Э.Д Сулейменова, Н.Ж. Шаймерденова, Ж.С. Смагулова, Д.Х. Аканова; Отв. ред Э.Д. Сулейменова. – Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 330 с.
7. Аналитический отчет. «Итоги Национальной переписи населения Республики Казахстан 2009 года». Под ред. Смаилова А.А.– Астана, 2011 – 65 с.
8. Казахстан за годы независимости. Информационно-аналитический сборник. / Подготовлен Агенством Республики Казахстан по статистике. Под ред. Б.Т. Султанова. –Алматы, 2006. – 380 с.
9. Состояние и перспективы функционирования государственного языка в сферах общественной жизни г. Алматы. // Хасанулы Б., Баяндина С.Ж., Исмагулова Б.Х., Бугенова Л. Коллективная монография. – Алматы: Учебно-методический центр «Тіл», 2008 – 200 с.

REFERENCES

- 1 Kazakstan Respublikasynuң Konstitutsiyasy.– Almaty: Kazakstan, 2000.
- 2 KR Заңы «Kazakstan Respublikasyndaғы til turaly». –Astana:Foliant, 2000.
- 3 Desheriyev Yu.D. Sotsial'naya lingvistika. K osnovam obshchey

teorii. – М.:Наука, 1977.

4 Vaynraykh U. Yazykovyye kontakty. Sostoyaniye i problemy issledovaniya. – Kiyev: Vishcha shkola, 1979.

5 Karasik V.I. Yazyk socialnogo statusa. — М.: ITDGK Gnozis, 2002. – 333 s.

6 Slovar' sotsiolingvisticheskikh terminov. – Izdaniye 2-ye, dopolnennoye i pererabotannoye/ E.D Suleymenova, N.Zh. Shaymerdenova, Zh.S. Smagulova, D.Kh. Akanova; Otv. red E.D. Suleymenova. – Almaty: Kazak universiteti, 2007. – 330 s.

7 Analiticheskiy otchet. «Itogi Natsional'noy perepisi naseleniya Respubliki Kazakhstan 2009 goda». Pod red. Smailova A.A. – Astana, 2011 – 65 s.

8 Kazakhstan za gody nezavisimosti. Informatsionno-analiticheskiy sbornik. Podgotovlen Agenstvom Respubliki Kazakhstan po statistike. Pod red. B.T. Sultanova. – Almaty, 2006. – 380 s.

9 Sostoyaniye i perspektivy funktsionirovaniya gosudarstvennogo yazyka v sferakh obshchestvennoy zhizni g. Almaty. // Collectivnaya monografiya. V.Khasanuly, S.Zh. Bayandina, B.Kh. Ismagulova, L. Bugenova. – Almaty: Uchebno-metodicheskiy tsentr «Til», 2008 – 200 s.

СОЦИАЛЬНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА И ДВУЯЗЫЧИЯ

Баяндина С.Ж.¹, Хасанулы Б.²

¹Д.ф.н., проф., зав.кафедрой теоретического и прикладного языковедения КазУМОиМЯ имени Абылайхана,

²Д.ф.н., профессор, КазУМОиМЯ имени Абылайхана,
Алматы, Казахстан

e-mail: bayandina2004@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению социальных функций государственного языка в полилингвальном обществе, законодательных основ функционирования казахского языка как родного языка титульной нации и как государственного языка в РК. Изучены теоретические основы функционирования языков в условиях многонационального общества, сущность, особенности и типы двуязычия как социального явления. На примере Республики Казахстан проведен анализ языковой ситуации, определена роль государственного языка как основного компонента двуязычия в стране. Приведены конкретные данные по овладению государственным языком представителями разных этносов.

Ключевые слова: государственный язык, социальные функции языка, двуязычие, билингвизм, языковая ситуация.

Статья поступила 05.12.2019

**CONCEPTS OF “DISTRIBUTION”, “VALENCY”, “COUNCILITY”
IN RESPECT TO LANGUAGE LEVELS
(based on the material of the Kazakh language)**

Darkenbaeva Zh.K.¹,

¹Cand.of Phil.Sc., Associate Professor, Chair of Kazakh Philology,
Ablai Khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: zhaidargul.d@mail.ru

Abstract. The article discusses the relationship of the terms of distribution, valency, compatibility with language levels. The paper also presents the relationship of phraseological environments and compatibility with phonetics, morphology, syntax. Phraseologisms also rely on the above patterns. The environment and phraseology combine in semantic and syntactic unity

Keywords: environment, phraseological unit, polysemy, context, sentence, meaning, unit, sound, compatibility, phrase, morphology, syntax, phonetics.

ӘӨЖ 81'34
ҒТАМТ 16.21.07

**«ДИСТРИБУЦИЯ», «ВАЛЕНТТІЛІК», «ТІРКЕСІМДІЛІК»
ҰҒЫМДАРДЫҢ ТІЛДІК ДЕҢГЕЙЛЕРДЕГІ КӨРІНІСІ
(қазақ тілі негізінде)**

Дәркенбаева Ж.Қ.¹,

¹ф.ғ.к., доцент, қазақ филологиясы кафедрасы,
Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ,
Алматы, Қазақстан
e-mail: zhaidargul.d@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада қазақ тіліндегі дистрибуция, валенттілік, тіркесімділік терминдерінің тілдік деңгейлерге қатысы қарастырылған. Фразеологиялық оралым мен тіркесімділіктің тілдің фонетика, морфология, синтаксис салаларымен байланысы көрсетілген. Сонымен бірге фразеологизмдер оралым жасауда белгілі бір тілдік заңдылықтарға сүйеніп қана қоймай, оралыммен мағыналық және синтаксистік бірлікте байланысатыны айтылған.

Тірек сөздер: оралым, фразеологизм, көпмағыналық, контекст, сөйлем, мағына, бірлік, дыбыс, тіркесімділік, сөз тіркесі, морфология, синтаксис, фонетика.

Қазақ тіл білімінде тұрақты тіркестер қарастырылғанмен, фразеологиялық оралымдар арнайы зерттеулер нысанына айналмаған. Бұл тұрғыда оралымды құрайтын компоненттерінің арақатынасын, олардың дистрибуция, валенттілік, тіркесімділік мүмкіндіктерін зерделеу көкейкесті мәселелер қатарында.

Фразеологиялық оралым терминін қазақ тіл біліміне енгізіп, фразеологизмдерді оралым тұрғысынан қарастыру қажеттігін ең алғаш рет айтқан академик І. Кеңесбаев.

Қазақ тіл біліміндегі фразеологиялық оралымдардың зерттелуі мынадай бағыттарда жүзеге асады: 1) тіл біліміндегі дистрибуция, валенттілік, тіркесімділік және оралым терминдері туралы; 2) фразеологиялық оралым мен оралым мүшелері, оралым түрлері; 3) фразеологиялық оралым мен тіркесімділіктің фонетикаға қатысы; 4) фразеологиялық оралымның морфологиямен байланысы; 5) фразеологиялық оралымның синтаксистік қырлары мен көрінісі.

Фразеологиялық оралымның лексикалық құрамы, грамматикалық құрылымы ұқсас қазіргі түбі бір түркі тілдері бірін-бірі жөнді ұға алмай қалатын болса, ол дыбыстардың өзара қиюласып, үндесіп, тұру қасиетіне, тіркесу ретіне, дәлірек айтқанда, дистрибуциясына байланысты.

Дыбысқа қатысты қолданғанда, «дистрибуция» - дыбыс кездесе алатын барлық қоршаудың (ортаның) жиынтығы, басқаша айтқанда, дыбыстың қолданылу орны, реті, тәртібі, тіркесімділігі, т.б. қасиеті. Дыбыстар тіркесі - дыбыстардың бірімен бірінің қатар тұру мүмкіндігі, тарихи қалыптасқан орны. Бұл – ұрпақтан ұрпаққа жалғасып жетілген жүйеленген сөйлеу өнерінің жемісі, нәтижесі [1, 73]. Әр түйдектегі көрші дыбыстар өзара үндесіп, үйлесіп, кірігіп, тұтасып, басқаша айтқанда, бас түйістіріп, қол ұстасып, тіл табысып тұрады, яғни дыбыстардың қатар тұруында тарихи қалыптасқан тәртіп, жүйе, заңдылық бар деген сөз [1, 96]. Осымен байланысты тіркесімділік, дистрибуция тілдің фонетика саласына да тән құбылыс. Осы мәселе төңірегінде сөз қозғаған ғалымдарымыз: Қ. Жұбанов, Х. Досмұхамедұлы, С. Мырзабеков, Ә. Жүнісбеков, А. Айғабылов, М. Райымбекова, М. Жүсіпов, Е. Омаров, А. Исенгельдина т.б. Олар өз еңбектерінде тіл дыбыстарының тіркесі, тіркесімділігіне назар аударып, тұжырымдар мен теориялық пікірлерін білдірген.

Қ. Жұбанов: «Қазақ тілінің дыбыстары көп орында өз бетілік кейіпке кіре алмаған, буын ішіндегі дыбыстар болып бірлесіп қана, тұрғылықты түрге енеді. Бір-бірімен байланысты, бірінің-бірі қасы-қабағына қарап тұрғандай, үйірленіп, ымыраласып отырады», - дейді

[2, 364]. Сонымен бірге дыбыс тіркесімділігінің өзіндік орнының бар екендігіне де тоқталады: «Сөздің айтылыс жағынан жеңіл болуы ішіндегі дауыссыз, дауысты дыбыстардың белгілі тәртіппен тізілуіне (тіркесімділігіне) байланысты. Өншең дауыссыз дыбыстар қатар тізіліп кетсе, сөздің айтылуы қиындайды, естілуі кемиді. Сөзді естімді қылатын дауысты дыбыстар. Сондықтан, сөз ішінде дауыссыз дыбыстар дауысты дыбыстардың төңірегіне үймелеп, әр дауысты дыбыс өзінің айналасындағы дауыссыздармен бірігіп, бір үйір болып, өзге үйірлерден бөлініп тұрады» [2, 157-165].

Х. Досмұхамедұлы еңбегінде дыбыстардың тіркесімділігін көршілестікпен байланыстырады: «Қазақтың түбір сөзінде екі дауыссыз дыбыс көршілес қатар тұрмайды, өнемейін арасында дауысты дыбыс тұрмақшы, қазақ сөзінде екі дауыссыз дыбыс көршілес қатар тұрса, онда сөздің екі сөзден құралғанын я сөздің ішінде жалғаудың барлығын көрсетеді» [3, 98].

Осы пікірлерді жалғастырып, әрі қарай С. Мырзабеков «Қазақ тілінің дыбыс жүйесі» деген еңбегінде былай дейді: «Қазақ тілінде дауыстылар араларына дауыссыздар салмай, өзара тікелей тіркесе алмайтыны анық. Олай болса, дауыстылардың тіркесін тіл үндестігі, ерін үндестігі тұрғысынан танып білгеніміз жөн. Қатаң дауыссыздардан соң тек қатардан, ұяндардан соң тек ұяндар, үндіден соң негізінен ұяндар, үнділер ғана тұра алады. Сөздердің құрамындағы дауыссыздар дауыстылардың ыңғайына қарай бірыңғай не жуан, не жіңішке болып үндесіп айтылады. Дауыссыздар тіркесін айтқанда, көбінесе, сол дыбыстың өзінен бұрын немесе кейін тұрған дыбыспен тіркесу қабілеті ескеріледі» [1, 8].

Дистрибуция - дыбыстардың алды-артын, тіпті олардың маңайын қоршап тұрған дыбыстардың жиынтығы. Дыбыстардың арақатынасы, өзара үндесуі, тіркесуі, олардан бөлінетін реңк, мән тіркесімділік тақырыбына тікелей жанасады. Қазақ тіліндегі дауыссыз дыбыстардың тіркесі жөнінде алғаш орыс тілінде арнайы мақала жазған Е.Омаров; А. Исенгельдина қазақ, орыс тілдеріндегі дауыссыздардың тіркесін анықтап, түрлі заңдылықтарын табуға тырысқан; А.И. Рабинович дауыссыздардың тіркесімін анықтап, мысалдар келтіре отырып дәлелдесе, М.Райымбекова қазақ тіліндегі дауыссыз фонемалардың а) өзара тіркесуін, ә) екі фонемді тіркестегі орнын, б) тіркестегі фонемалардың санын анықтауды мақсат етеді, ал М. Жүсіпов орыс, қазақ тілдері дыбыстық жүйесінің арақатынасын салыстырып, бұл тілдердегі дауыссыздардың тіркесін жете зерттеген [4а,ә,б,в,г].

Жалпы лингвистикалық сөздіктердің барлығында да

«сочетаемость» деген термин кездеседі. Бірақ тіл-тілдердегі сөздердің тіркесімділігі арнайы зерттеу объектісі болмағандықтан, ол мәселеге нақты бағыт берерліктей дәрежеде көтерілмегені белгілі [5, 6, 7, 4].

О.С. Ахманованың сөздігінде тіркесімділік сөздердің тіркесімділігі, элементтердің тіркесімділігі деп екіге топтастырылған және оларды іштей тағы да бірнеше түрге бөлу орын алған.

Элементтердің тіркесімділігін фонетикалық тұрғыдан талдай келіп, дифтонгтардың тіркесі, жартылай және толық дауысты дыбыстардың тіркестері деп бөлген. Сөздердің тіркесі идиоматикалық тіркес, лексикаланған тіркес, үстеулі тіркес, біржақты тіркес, салалас тіркес, сабақтас тіркес, құрмалас сөйлемдердегі тіркес деп топтастырылған [6].

Тіркесімділіктің негізгі мәні кемінде екі элемент (фонетикалық жағынан) екі сөзден, екі сөйлемнен, түбінде екі элементтен тұрып, соның негізінде тілдің әр саласынан орын алатын тілдік категориялар болып табылады [5, 5].

Тіл дыбыстарының тіркесімділігі мен дистрибуциясына тоқталып өттік, енді осы мәселе төңірегіндегі синтаксис ғалымдарының ойларымен бөліссек.

Д.Э. Розенталь, М.А. Теленковалардың сөздігінде тіркесімділік сөздердің тіркесімділігі, синтаксистік тіркесімділік деп екіге бөлінген. Мұнда бір сөйлемдегі тыныс белгілердің де тіркесімділігі сөз болады [7].

Синтаксис саласында тіркесімділік, ол сөздердің бір-бірімен тіркесу қабілеті, тіркесу мүмкіндіктері. Сөз тіркесін жасауда тіркесімділік қатысады.

Тіркесімділік мәселесі алғаш проф. М. Балақаев [8] еңбегінде сөздерді топтастырудағы лексикалық, морфологиялық және синтаксистік белгілерімен тең дәрежеде сөз болғаны белгілі.

«Бұл мәселе көптеген ғалымдар еңбегінде арнайы зерттелінбегенімен, соңғы кезде сын есім, сан есімдердің етістікпен тіркесі М.Жолшаева, А. Тұрарова, М. Әлиева, Б. Рысбай еңбектерінде әрбір сөз табы бойынша көрініс таба бастады. Тіркесімділіктің аясы өте кең», - дейді Т. Сайрамбаев [5, 28].

Сөз таптарының, сөз топтарының да бір-бірімен тіркесу мүмкіндіктері әр түрлі. Тіркесімділікке түсетін сөздер де тіл дыбыстары сияқты бір-бірімен үндесе, үйлесе грамматикалық және мағыналық байланыстарға түседі.

Тіркесімділік сөзінің беретін мағынасы - үйлесушілік, үйлесімділік, бұл тіл дыбыстарына да, сөз тіркесіне де қатысты. Сөздердің тіркесімділігі тілдің сөз байлығымен, оның даму дәрежесімен тығыз байланысты.

Қ. Жұбанов: «Сөйлемде бір сөз болмай, бірнеше сөз болса,

бұл сөздер бір-бірімен қиындасып тұруы керек. Қиынын келтірмей құрастырған сөйлем, не тіпті сөз болмай шығады да, немесе айтайын деген сөздің болмай, басқа бірдеме болып шығады» - дейді [2, 157].

Сөз тіркесін тұрақты тіркестен ажырату үшін олардың тіркесімділігіне мән берген жөн. Сөз тіркесінің тіркесімділігі туралы А. Байтелиев былай дейді: «Грамматикалық және семантикалық бірлікте болып келіп тіркесетін толық мағыналы сөздер тобы еркін сөз тіркесін жасайды. Еркін тіркестерде грамматикалық тұрғыдан сыңарлар арасындағы тіркесу мүмкіндігі ескеріледі, сөздердің бір-бірімен грамматикалық тұрғыдан тіркесу мүмкіндігі мол болғанмен, олар лексикалық тұрғыдан тіркесу мүмкіндігі болған жағдайда ғана бір-бірімен тіркесіп, сөз тіркесін жасай алады. Сөздерді тіркестіру - сөздердің бір-біріне үйлесімді теңін тауып қиюластыру деген сөз [9, 29].

Синтаксистегі тіркесімділік мына синтаксистік категориялардан орын алады.

1. Сөздердің өзара тіркесі арқылы: оның өзі іштей мына топтарға жіктеледі:

- 1) сабақтаса тіркесу арқылы;
- 2) салаласа тіркесу арқылы;

Бұл топтардың өзі іштей және өзара тіркесімділік құрайды. Оның өзі салаласа тіркесуден гөрі сабақтаса тіркесу арқылы мына топтарға жіктеледі.

1. Сөз тіркесінде тіркес арқылы:

- бір сөз табы арқылы құралған сөз тіркестері;
- әр түрлі сөз таптары арқылы құралған сөз тіркестері;
- бір сөздің қайталануы арқылы құралған сөз тіркестері.

2. Құрмаласқа енетін сөйлемдердің тіркесі:

- сабақтас құрмалас сөйлем арқылы;
- салалас құрмалас сөйлем арқылы;
- аралас құрмалас сөйлем арқылы.

3. Мәтінге енетін сөйлемдердің тіркесі.

«Синтаксис саласындағы осы үш топты тіркестердің әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар», - дейді Т. Сайрамбаев [10, 6].

Сөз тіркестерінің жасалуында мұндай ішкі ерекшеліктен гөрі алдымен олардың негізгі басты критерийін ашу, айқындау қажет сияқты. Тілдегі сол жеті сөз табының сөз тіркесінің әрбір сыңарын құрауда, негізінде, мынадай заңдылықтарға сүйену керек сияқты. Ол үшін әрбір сөз тіркесінің қай сөз таптарынан жасалатындығын былай топтап көрсетуге болады.

1. Әр сөз табының негізінде қалыптасқан сөз тіркестері.

2. Бір сөз табының негізінде қалыптасқан сөз тіркестері.
3. Бір сөздің қайталануы негізінде жасалған сөз тіркестері.

Сөз тіркесінің аясын құрайтын сөз таптарын осы үш қарастырудың практикалық та, теориялық та маңызы бар деп білеміз [10, 46].

Сөздердің өзара тіркесу қабілеттілігі әрбір грамматикалық топтағы сөздердің мағыналық және грамматикалық ерекшеліктеріне негізделеді. Оның үстіне тіркескен сөздер тобының сапасы әр уақытта әр түрлі болмайды, әр алуан болады. Өзара тіркескен сөздердің синтаксистік тобын сөз тіркесі деп тану үшін оның мынандай белгілеріне қарау керек: 1) сөз тіркесінің құрамында кемінде толық мағыналы екі сөз болады; 2) ол сөздердің бірі екіншісімен сабақтаса, мағыналық және синтаксистік байланыста айтылады. Олар салаласа байланыспайды, сабақтаса байланысады;

3) тіркескен сөздер толықтауыштық, анықтауыштық, пысықтауыштық қатынаста жұмсалады.

Сөздер қажеттіктен өзара тіркеседі, тіркесу арқылы сөйлемге енеді. Кез келген сөзді бір-бірімен тіркестіре салуға болмайды. Сөз тіркесінің құрамына өзара тіркесу қабілеті бар сөздер енеді [10, 30-34].

Фразеологизмнің еркін сөз тіркесінен айырмашылығын К. Аханов: «Синтаксистік сөз тіркесі үшін сөздердің лексикалық тіркесімділігі міндетті шарт болса, фразеологиялық бірліктер үшін олардың сыңарларының лексикалық тіркесімділігі шарт емес», - дейді [11, 388].

Сөйлем құрамындағы сөздер бір-бірімен қалай болса, солай тіркесе салмайды. Олардың тіркесуінде белгілі бір заңдылықтар болады. Ол, біріншіден, сөздердің грамматикалық сипаты негізінде, сәйкестігі арқылы, екіншіден, мағына жақындықтарына, мағына үйлесімділігіне орай тіркесу заңдылығы болса, үшіншіден, грамматикалық сәйкестіктері мен мағынасы жағынан орайлас жатқан сөздердің белгілі бір дәнекерлер, тәсілдер арқылы байланысқа ену заңдылығы еді [12].

Жай сөйлемдегі тіркесімділіктің лексикалық, лексика-грамматикалық, синтаксистік, тіпті семантикалық түрлерінің кездесетіндігін көруге болады.

Негізінде сөз тіркесінің бағыныңқы, басыңқы сыңарларының бір-бірімен тіркесі мағыналық үйлесімдік негізінде жүзеге асуы тиіс. Сонда тіркесімділік сөздің мағынасын нақтылай түсетіндігімен ерекшеленеді. Бірақ тіркесімділіктің өзіндік заңдылықтары айқындалуы тиіс. Ол үшін мына мәселелерді айқындау қажет.

Біріншіден, тіркесімділікті сөз таптарына қарай жіктеу қажет;

Екіншіден, тіркесімділіктегі жоғарыда көрсетілген принциптердің әрқайсысының тиімділігін айқындау;

Үшіншіден, сол принциптердің байланысу формаларына қатысын айқындау;

Төртіншіден, сөз тіркесінің басыңқы сыңарлары, олардың модельдері яғни басыңқы сыңарлардың негізінде өрбитін бағыныңқы сыңарларды байланысу формаларына қарай топтау. Ондай кезде басыңқы сыңарлардың сөйлемнің соңында, сөйлемнің ішінде келуін де басшылыққа алу;

Бесіншіден, басыңқы сыңарларды есімді, етістікті деп топтауды басшылыққа ала отырып, негізінде басыңқы сыңарды зат есім, сын есім, сан есім, есімдік, етістік, үстеу, модаль сөздер, еліктеуіш сөздер, *бар*, *жоқ* сөздері, тіпті тұрақты тіркестердің де басыңқылық қызметі және олардың өзіндік ерекшеліктерін айқындау;

Алтыншыдан, сөз тіркесін айқындауда сұрақ қою, сол арқылы бағыныңқы, басыңқы сыңарлардың арақатынасын айқындау.

Міне, осылардың бәрін айқындауда сөз таптарының сөз тіркесіне қатынасы өзінен өзі жүйеге түседі [10, 32-33].

Сөз тіркесінің негізі - сөз таптары. Сөз таптарының бір-бірімен сөз тіркесін құрауының басты тірегі - тіркесімділік [12].

Олай болса, тіркесімділік морфологияға да қатысты. Жеке сөздер тобының тіркесімділік қабілеті де әр түрлі.

Бір сөз табының тіркесімділік қызметінің артуы, біріншіден, олардың мағыналық жағынан дамуына негізделсе, соның салдары есебінде олардың тіркесетін сөздерінің аясы молаяды. Сын есімнің заттану процесі де олардың тіркесу қабілетінің кеңеюіне алып келеді, ал соңғы құбылыс олар негіз болған сөз тіркесінің мағыналық топтарының көбеюіне себеп болады [13, 166].

Сөйлеу кезіндегі сөздердің тіркесіп бірінен кейін бірі келуі сөз деңгейіндегі синтагматикаға мысал болады, сөздердің кластарға топталуы - сөз таптары және т.б. парадигматикалық қатынастардың әр түрлі көріністерінен хабар береді [14, 23-25].

Сөз тіркестерінің негізгі құрылымдық аясын дамытуда сөз таптарының қызметі ерекше. Сөз таптарының бір-бірімен тіркесінің негізінде сөз тіркестерінің байланысу формасы мен амалдары, синтаксистік қызметі мен түрлері айқындалады. Сөйтіп, сөз тіркесінің өзіне тән синтаксистік ерекшеліктері сөз таптарының өзара тіркесі негізінде ғана жүзеге асса керек. Сөз тіркесін құрастыруда басты тұлға - сөз таптары.

Сөз тіркесі сөз табы мен сөз табының грамматикалық байланыста болу негізінде қалыптасады. Осыдан барып сөз тіркесі негізінде сөз табы мен сөз табының тіркесі арқылы ғана жүзеге асады, сол арқылы

жоғарыда айтылғандай, олардың өзара қарым-қатынасы пайда болады [10, 45].

Валенттілік (лат. valentia - күш) - сөздің басқа сөздермен синтаксистік байланыс жасау қабілеті. Лингвистикада бұл ұғымды алғашқы рет С.Д. Кацнельсон (1948 ж.) қолданған. «Валенттілік» терминін батыс еуропалық тіл біліміне енгізген Л. Теньер оны тек етістікке қатысты жұмсаған.

Л. Теньер «валенттілікті» етістіктің актанттарды жалғап алу қабілетіне байланысты, мынадай түрлерге бөліп қарастырған: авалентті, бір валентті, екі валентті, үш валентті етістіктер. Бұл түсінік предикат ұғымына жақын тұрады және вербоцентрикалық теориямен байланысты болады.

Қазақ тіл білімінде валенттілік түсінігі кең мағынада қарастырылады: онда валенттілік сөздің басқа сөздермен жалпы үйлесімділігі деп танылады. Әр тілде сөз таптарының өзіндік үйлесу қабілеті болады, олар сол тілдің грамматикалық заңдылықтарына бағынады. Бұдан басқа, сөз семантикасымен байланысты лексикалық валенттілік деген түсінік бар. Сөз валенттілігінің сапалық не сандық жағынан өзгеруі сөздің мағыналық өзгеріске ұшырағандығын білдіреді [15, 40-41].

Фразеологизмдер де оралым жасауда жоғарыдағы заңдылықтарға сүйенеді. Фразеологизм оралымы контексте, сөйлем ішінде анықталады. Оралым мен фразеологизм байланысы мағыналық әрі синтаксистік бірлікте болуы тиіс. Оралым да тіркесімділікке түскен сөзбен үйлесе үндесе байланысып қана қоймай, сөздің (фразеологизмнің) мағынасына да әсер етеді. Мысалы, етістіктің актанттарды жалғап алу қабілеті валенттілікке байланысты болса, фразеологизмдердің де көп мағыналылыққа ие болуы оралымына байланысты екеніне көз жеткізуге болады.

ӘДЕБИЕТ

- 1 Мырзабеков С. Қазақ тілінің дыбыс жүйесі. - Алматы: Сөздік-Словарь, 1999. - 200 б.
- 2 Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. - Алматы, 1999. - 581 б.
- 3 Досмұхамедұлы Х. Аламан. - Алматы, 1991. - 98 б.
- 4 а) Омаров Е. О сочетании звуков казахского языка. - Караганда, 1994. - 23-32; ә) Исенгельдина А. Типология сочетаний согласных казахского и русского языков, в их форме функции // Вопросы фонетики и фонологии. -1979. - №8.- С.99-130; б) Рабинович А.И. Сочетаемость согласных в казахском языке // Советская тюркология. - 1970. - № 5. - С.77-87; в) Райымбекова М. Сочетание согласных фонем в казахском

языке // Фонетика казахского языка. - Алма-Ата, 1969. - С. 108-113; г.)
Жүсіпов М. Звуковые системы русского и казахского языков. - Ташкент, 1991.-120 с.

5 Сайрамбаев Т. Қазіргі қазақ тіліндегі тіркесімділіктің кейбір мәселелері. - Алматы: Қазақ университеті, 2004. - 95 б.

6 Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1936. – 445 с.

7 Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь терминов. – М., 1976 - С. 450-455.

8 Балақаев М. Қазіргі қазақ тілі. Сөз тіркесі мен жай сөйлем синтаксисі. - Алматы: Ана тілі, 1992. - 247 б.

9 Байтелиев А., Бодықова А. Қазіргі қазақ тілінің фразеологиясы мен паремологиясы және аударма. - Алматы: Қазақстан, 1997. - 257 б.

10 Сайрамбаев Т.С. Қазіргі қазақ тілінің күрделі сөз тіркестері. - Алматы: Мектеп, 1981.- 1976.

11 Аханов К. Тіл білімінің негіздері. - Алматы: Санат, 1993. - 496 б.

12 Аблақов Ә., Исаев С, Ағманов Е. Қазақ тілі сөз тіркестерінің дамуы мен лексикалану процесі. - Алматы: Санат, 1997. - 319 б.

13 Айғабылов А. Қазақ тілінің лексикологиясы. - Алматы, 2004. - 64 б.

14 Момынова Б. Парадигматикалық және синтагматикалық қатынастар. - Алматы: Арыс, 1998. - 336.

15 Айғабылов А. Қазақ тілінің морфонологиясы. - Алматы, 1994. - 136 б.

ПОНЯТИЯ «ДИСТРИБУЦИЯ», «ВАЛЕНТНОСТЬ», СОЧЕТАЕМОСТЬ» В ОТНОШЕНИИ К ЯЗЫКОВЫМ УРОВНЯМ (на материале казахского языка)

Даркенбаева Ж.К.¹,

¹к.ф.н., доцент кафедры казахской филологии,
КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан
e-mail: zhaidargul.d@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются проявление терминов «дистрибуция», «валентность», «сочетаемость» на разных языковых уровнях. Более подробно представлена взаимосвязь этих понятий применительно к фонетическому ярусу как наиболее изученному в этом аспекте и сделана попытка рассмотреть их на уровне фразеологического оборота в отношении к морфологии, синтаксису.

Ключевые слова: окружение, фразеологизм, многозначность, контекст, предложение, значение, единица, звук, сочетаемость, словосочетание, морфология, синтаксис, фонетика.

Статья поступила 25.10.2019

SPECIFICITY OF SPORTS REPORTING ON KAZAKHSTAN TELEVISION

Yegenbayev D.Y.¹,

¹Master's degree student II course, Speciality:6M050400 – «Journalism»
Ablai Khan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: dyegenbayev@inbox.ru

Abstract. This article discusses the characteristics of the information genre of "sports reporting" journalism. Analyzing the results of sports reports of "Qazsport" TV channel it was defined and described the structural elements and specific characteristics of the given genre, although it's linguo-stylistic features.

Key words: reportage, sports commentator, «Qazsport» TV channel, speech feature.

УДК 070
МРНТИ 16.21.27

СПЕЦИФИКА СПОРТИВНОГО РЕПОРТАЖА НА КАЗАХСТАНСКОМ ТЕЛЕВИДЕНИИ

Егенбаев Д.Е.¹,

¹Магистрант II курса, специальность 6M050400 – «Журналистика»
КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан
e-mail: dyegenbayev@inbox.ru

Аннотация. В данной статье рассматриваются характеристики информационного жанра журналистики «спортивный репортаж». В результате анализа спортивных репортажей телеканала «Qazsport» выявлены и описаны структурные элементы и специфические черты данного жанра, а также его лингво-стилистические особенности.

Ключевые слова: репортаж, спортивный комментатор, телеканал «Qazsport», речевая особенность

На современном телевидении спортивный репортаж является одним из самых популярных жанров журналистики. Чтобы определить его место и роль в казахстанской журналистике, рассмотрим сущность репортажа, его задачи, структуру и отличительные черты.

Репортаж – это информационный жанр журналистики, первостепенной задачей которого является оперативное сообщение какой-либо информации с места событий в полном ее объеме,

воссоздание эффекта присутствия для читателей, слушателей или телезрителей. «Коммуникативная ситуация, лежащая в основе репортажа, достаточно проста. Происходит какое-то важное событие, которое обладает социальной значимостью, интересно для общества, и возникает необходимость рассказать об этом событии, дать о нем наглядное представление глазами очевидца или участника события» [1]. Репортер всякий раз выступает очевидцем или участником описываемого события. Эта сущностная черта отличает репортаж от всех остальных жанров информационной журналистики.

В спортивном репортаже акцент делается на восприятие определенного события журналистом, который наблюдает и комментирует все вокруг происходящее. В данном случае комментатор выступает не просто как журналист, фиксирующий события, но как и компетентное лицо, которое помогает людям разобраться в подробностях спортивных правил, понять, почему та или иная команда выигрывает или проигрывает. Отличается у спортивного комментатора и вид речевого строения репортажа. Он носит информационный характер с пребыванием автора на месте событий, с конкретным представлением о происходящем, и в то же время – простотой восприятия. Так, допустим, показательное представление о происходящем, «создание впечатления непосредственности восприятия происходящего» [2] обеспечивается повествовательно-описательными формами: наиболее детальным описанием деятельности участников, обстановки, в которой разворачивается действие, видов, звуков и т.п.

Посредством вышеназванных особенностей репортажа, журналист предоставляет возможность аудитории увидеть повествуемое событие глазами самого очевидца. При помощи всех особенностей данного жанра, воссоздается эффект полного присутствия наблюдателя. В зависимости от канала массовой коммуникации, где происходит вещание репортажа (телевидение, печатные СМИ, радиовещание), меняется и манера его подачи. Так, телевизионный репортаж отличается от газетного или журнального тем, что он не только повествует о каком-либо событии, но и имеет свойство – показывать его зрителю. «Посредством этого жанра реализуется информационно-коммуникативная функция телевидения, осуществляется сопровождение зрительных образов словесным наполнением и наиболее полно раскрывается суть отображаемого на экране...» [3]. Иными словами, роль визуализации здесь выполняет изображение. В спортивном телерепортаже наиболее распространенным форматом работы журналиста является комментирование. «Суть спортивного репортажа – описание непосредственно происходящего на

месте события. Рассказ о происходящем спортивный репортер должен уметь дополнить другой имеющей отношение к делу информацией» [4]. На телеэкраны зрителей транслируется изображение с того места, где проводятся соревнования, а сам журналист остается за кадром, повествуя о событии, импровизируя по ходу его развития. Также он объясняет аудитории необходимые сведения, рассказывает о том, что выпадает из фокуса внимания аудитории, то есть его болельщиках и участниках. Иными словами, целью спортивного телерепортера является предоставление зрителям исчерпывающего видения спортивного события, информации о месте, где разворачивается действие, об участниках и примерных шансах той или иной команды на победу и т. д.

Основной фигурой телерепортажа является спортивный комментатор, благодаря которому обеспечивается коммуникация с телезрителями. Оценка спортивного комментария зависит от компетентности журналиста в отношении спорта, наличия определенных психологических качеств (артистизм, скорость реакции и т. п.), общей эрудиции и профессионального образования, владения навыками публичного выступления, грамотности и др. Таким образом, спортивный телевизионный репортаж является жанром журналистики, который освещает спортивные соревнования и представляет собой устный импровизированный монолог, где индивидуальная оценка действительности сопровождается ее комментарием и анализом.

Разберем основные тренды спортивной журналистики на примере казахстанского телеканала «Qazsport». Короткий срок функционирования спортивной телепередачи (в противовес другим видам телепродукта) не предоставляет возможности без значительной убыли зрительской аудитории транслировать ее в неоднократных отложенных повторах. Успех у целевой аудитории зависит от того, насколько вовремя, ярко по форме подачи, на должном уровне, касательно качества содержания и охвата (показа) главных драматических коллизий, вызывающих эмоции, будет выражен спорт на экране. И в связи с этим главным трендом современного спортивного телевидения является прямое освещение события спортивного направления (режим «online») и непрерывное расширение границ спортивного контента.

Пресс-служба республиканской телерадиокорпорации «Qazaqstan» проинформировала, что за шесть лет зрителям «Qazsport» посчастливилось посмотреть более 10 000 трансляций по более чем 60 видам спорта. Кроме этого, телеканал снял более 90 документальных фильмов о «прославленных героях казахстанского спорта прошлого и настоящего времени», показал более 70 чемпионатов мира по разным

видам спорта, впервые в истории отечественного телевидения «почти в полном объеме» показал выступления наших спортсменов на Азиатских играх и был признан одним из трех телеканалов в мире, которые наиболее полно освещали последние Универсиады и Чемпионаты мира по футболу 2014 и 2018 годов. (Последняя Универсиада (2018), к слову, которая проходила в Казахстане, показали также в полном объеме)

Помимо этого, телеканал выпускает свои тематические и аналитические программы «Жеке бапкер» («Личный тренер». В каждом выпуске приглашают мастера спорта по определенному виду спорта, который показывает и учит своим навыкам), «Өз биігім» («Моя высота». Данная программа рассказывает о простых людях Казахстана, которые добились в спорте определенных высот), «Qazsportқонағы» («В гостях у Qazsport»). Гости программы разные от действующих до завершивших свою карьеру спортсменов и тренеров), «Sport.kz» (информационно-аналитическая программа).

На телеканале «Qazsport» немало спортивных комментаторов, которые имеют богатый опыт, начиная от комментирования малых внутренних республиканских соревнований до больших международных турниров. В их числе Ермухамед Маулен, Дмитрий Мостовой, Есей Женисулы, Тимур Сулейменов, Сергей Райлян и многие другие. Как правило, в каждом отдельном виде спорта существуют собственные спортивные комментаторы. Однако, в Казахстане в настоящее время отечественные комментаторы не привязаны к определенному виду спорта. Их комментарии можно услышать в различных соревнованиях, начиная от футбольных матчей, заканчивая чемпионатами по легкой атлетике [5]. В виду большого количества трансляций различных видов спорта, телеканал ежегодно объявляет кастинг на роль комментатора, чтобы увеличить кадровый состав и исправить данную ситуацию [6].

Справедливо выражение известного российского комментатора Василия Уткина: «Комментатор никогда не должен забывать, что он – вторичен. Никто не включает футбольный матч, чтобы послушать комментатора – все включают, чтобы смотреть футбол (теннис, бокс, керлинг). Это и есть первая и весьма важная особенность закадровой работы – она заключается в том, что комментаторы, строго говоря, даже не соучастники происходящего.

Можно блистать знанием предмета, речевыми находками, кричать, вопить, иронизировать – но помнить, что все это не должно заслонять зрелища. Комментатор должен быть в первую очередь адекватен тому, что происходит на поле. В этом – его главная миссия. Разобраться в игре, объяснить пружины сюжета, тайные закоулки интриги, – вот чем,

подчеркну, по моему представлению, должен заниматься комментатор. В этом критерий отбора информации: ты, конечно, должен все прочитать перед матчем, знать, что Иван де ла Пенья, к примеру, выпустил книгу, где рассказывает, что его ближайший друг, к примеру, Александр Мостовой, а кумир всей жизни, – допустим, Фидель Кастро. Знай себе, что от имярека ушла жена, что у другого имярека накануне разбили машину, умей напомнить долгий путь имярека номер три из команды в команду. Но знание отнюдь не означает, что все это следует немедленно рассказывать зрителю. Только уместная информация, только то, что помогает смотреть или развлекает. Не стоит программировать себя на словесное шоу, нельзя стремиться стать главным героем трансляции или непременно сказать что-то запоминающееся – все это можно, но только если комментатор следует за событиями, а не старается их опередить. Точно так же запрещается в нестандартной ситуации прятаться за отработанными приемами»[7].

Наиболее распространенным видом спортивного комментария является наличие одного комментатора в вещательной рубке. При этом комментатор должен быть заранее подготовлен к ведению предстоящего эфира, иметь необходимую информацию о лидерах, изучить турнирную таблицу, знать истории соревнования и даже о личной жизни спортсменов и тренеров. В течение нескольких часов он будет пребывать тет-а-тет со зрителями, наблюдающими спортивное событие на другом конце экрана. Очень важно в это время создать впечатление профессионала своего дела. Не менее важное значение имеет тембр голоса и умение говорить. На звуковом уровне комментатор должен уметь описывать происходящее на экране.

Однако, сложность спортивного комментария состоит не только в эмоциональности комментатора и его описании происходящего, но и в удержании интереса зрителя, а также в эффекте присутствия. Необходимо тонко чувствовать разницу между комментарием и пересказом действия на поле. Во избежание «масла масляного» в прямой трансляции, поэтому комментатор включает в свой монолог второстепенную информацию, в частности, повествует зрителям о предыдущих результатах, о личной жизни спортсменов, о текущем положении команд на турнирной таблице и т.д.

Казахстанская модель предполагает работу сразу «двух комментаторов». Это намного сложнее, чем в моделях других стран, т.к. один из спортивных комментаторов работает только на казахском языке, в то время, как его коллега – только на русском. Согласно статье 7 Конституции Республики Казахстан в стране государственным является

казахский язык, а в государственных организациях и органах местного самоуправления наравне с казахским официально употребляется русский язык [8].

Сложность представляет смена языков, не прерывая последовательности в комментировании. Так, условно если первый комментатор будет освещать на казахском языке, то второму необходимо, не теряя логической цепочки, продолжить мысли первого комментатора уже на русском языке, и также в обратном направлении. Это является важной и главной отличительной чертой ведения казахстанского спортивного репортажа в дуэте.

Приведем пример из футзала на телеканале «Qazsport»:

«Рус – Аут в нашу пользу. Дубль два и 1-0! Все-таки настойчивость в этом розыгрыше гнал Черномордова и эта (настойчивость) принесла успех сборной Казахстана на шестой минуте. Владислав Черномордов открыл счёт.»

«Каз – Владислав Черномордовтің керемет соққысынан Қазақстан командасы 1-0 есебімен алға шығып отыр. Арнольдтің қандай пас бергенін қараңыздар! Ал Черномордов тура тоғыздыққа допты соғып отыр»

И на примере другого вида спорта:

«Рус – Пытается поближе подобраться Головкин, но все-таки отходит назад Канело, держа своего соперника на приличном расстоянии. Первый раунд завершен, дорогие друзья!»

«Каз – Алғашқы раунд аяқталды! Міне, Геннадий Головкинмен Сауль Альварес арасындағы жекпе-жектің осы бірінші үш минутында алаң қожайыны кім екенің байқауға болады»

Целью научной статьи была характеристика основных речевых особенностей современных телевизионных спортивных репортажей. Для решения поставленной цели был проведен анализ телерепортажей одного из наиболее популярных спортивных телеканалов Казахстана «Qazsport». На примере репортажей данного телеканала были выявлены общие черты, характерные для этого жанра. Также выяснили, что в модели «два комментатора» в казахстанском спортивном телеканале репортаж ведется на двух языках. Это главная отличительная черта ведения спортивного репортажа на казахстанском спортивном телевидении.

ЛИТЕРАТУРА

1. Коньков В. И. Речевая структура газетных жанров. - СПб., 2004.
2. Журналистика сферы досуга / Под общ. ред. Л. Р. Дускаевой, Н. С. Цветовой. - СПб., 2012.
3. Гутцайт Р. Л. Спортивное комментирование и его роль в

телевизионной медиатизации (на примере спутниковой телекомпании «НТВ-Плюс»). -Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. - М., 2012.

4. Цвик В.Л. Телевизионная журналистика: История, теория, практика. - М., 2004. -

5. URL: <https://www.kazpravda.kz/interviews/view/v-kazahstane-kommentatori-mastera-na-vse-ruki>

6. URL: <https://qazsporttv.kz/ru/news/12868/>

7. URL: <https://www.sports.ru/tribuna/blogs/utkin/33738.html>

8. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Языки_Казахстана

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТЕЛЕАРНАЛАРДАҒЫ СПОРТТЫҚ РЕПОРТАЖДЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Егенбаев Д.Е.¹

¹Журналистика мамандығының ІІ курс магистранты

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ,

Алматы, Қазақстан

e-mail: dyegenbayev@inbox.ru

Андатпа. Бұл мақалада журналистиканың «спорт репортаж» ақпараттық жанрының сипаттамасы қарастырылған. «Qazsport» телеарнасының спорттық репортаждарын талдау нәтижесінде осы жанрдың құрылымдық элементтері мен өзіне тән сипаттары, сондай-ақ оның лингво-стистикалық ерекшеліктері анықталған.

Тірек сөздер: репортаж, спорт комментаторы, «Qazsport» телеарнасы, сөйлеу ерекшелігі

Статья поступила 05.12.2019

THE NOTION OF DIALECT AND ITS CLASSIFICATION

Primkulova S.¹

¹Foreign Philology, 2nd year master's student

Ablai Khan KazUIRWL

Almaty, Kazakhstan

e-mail: sapri782@gmail.com

Abstract: The article provides a general overview on language and dialect, main criteria distinguishing dialect from the language. It considers classification of dialects by type, mode of use and mutual intelligibility.

Key words: language, language variety, dialect, mutual intelligibility.

Introduction

According to the **statistics given in the ethnologue [1]**, there are more than seven thousand languages spoken by people around the world currently. Unfortunately, the number of living languages is gradually decreasing. By contrast there has been much greater geographical mobility in the last century since more and more people are moving from the countryside to another cities or even abroad for education, labour market prospects and better life conditions. The given social factor has a direct impact on the language change and its development involving language varieties within a language in terms of phonological, syntactical, and lexical properties. Almost every language has language varieties or dialects which reflect speaker's geographic and social background.

Language and Dialect

Language and dialect are closely interrelated terms that can be easily confused and may cause an ambiguity upon understanding the meaning of these concepts. In an effort to understand how a dialect differs from the language, it is necessary to consider their definitions. According to the Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus Cambridge University Press [2], the notion 'language' is defined as "*the method of human communication that uses speaking and writing, or the system of communication in speaking and writing that is used by the people of a particular country". When referring to the term 'dialect', the Dictionary defines as "*a form of a language that is spoken in a particular part of a country or by a particular group of people and that contains some words, grammar, or pronunciations (= the ways in which words are said) that are different from the forms used in other parts or by other groups".**

E.I. Haugen [3] has pointed out that language and dialect are ambiguous terms. Ordinary people use these terms quite freely in speech; for them a dialect is almost certainly no more than a local non-prestigious (therefore powerless) variety of a real language. In contrast, scholars often experience considerable difficulty in deciding whether one term should be used rather than the other in certain situations. As Haugen says, the terms 'represent a simple dichotomy in a situation that is almost infinitely complex'. He points out that the confusion goes back to the Ancient Greeks. The Greek language that we associate with Ancient Greece was actually a group of distinct local varieties (Ionic, Doric, and Attic) descended by divergence from a common spoken source with each variety having its own literary traditions and uses, e.g., Ionic for history, Doric for choral and lyric works, and Attic for tragedy. Later, Athenian Greek, the koiné – or 'common' language – became the norm for the spoken language as the various spoken varieties converged on the

dialect of the major cultural and administrative center [3].

While David Crystal distinguishes dialect as “dialect is a variety of language that signals where a person comes from. The notion is usually interpreted geographically (regional dialect), but it also has some application in relation to a person’s social background (class dialect) or occupation (occupational dialect)” [4].

At this point, it is clear that ‘*language*’ is a coded system of communication that is common to a particular nation. And ‘*dialect*’ is a distinctive form of a language by differences in grammar, vocabulary, spelling and pronunciation peculiar to a specific geographical area or a social group. Guillermo Solano-Flores [5], considers a level analysis of language, dialect and register. Relying on his studies, there are mainly two subordinate components of the same language: *dialect* and *register* that are closely related to one another. A dialect is a variety of language that signals the speaker’s regional or social background, while a register is a variety of language used in a particular social setting.

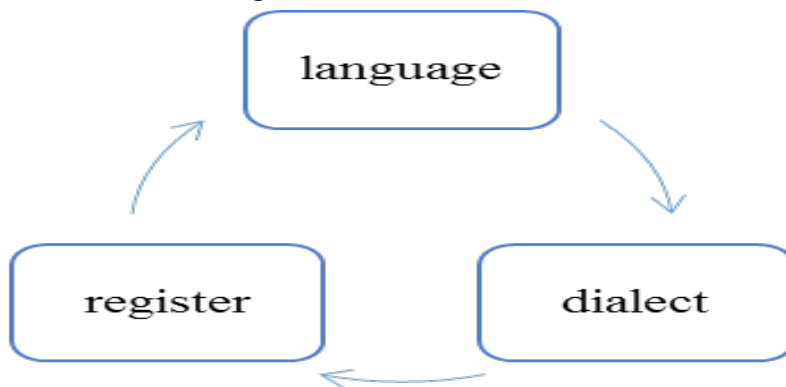

Figure 1. Subordinate Components of the Language

As we can see Fig.1, when two or more speakers contact to each other and can be mutually understood, the system of their coded communication is called *alanguage*. However, when the abovementioned speakers visit a new region and communicate there with the locals and still can be mutually understood but there are some perceptible differences between their speeches, these variations are called *dialects*. Yet the speakers’ speech may differ not only due to their geographical location but also due to the social situations that are reflected by *registers*. In other words, registers are different forms of saying things at home, at work or according to the context of occupation. On the whole, a dialect can be distinguished from the language by the following criteria:

- mutually intelligible;
- used only orally and not in literature or other written document;
- not an official version of a state or country;
- insignificant in size;
- lacks prestige.

Classifications of dialects

Dialect is a distinct form of the language used for a variety of purposes. The most widespread is regional dialect spoken in a particular geographic area. Another common variety is a social dialect distinguishing a particular ethnic, social background or profession. Consequently, dialects can be classified into two categories such as: regional or social (See fig. 2).

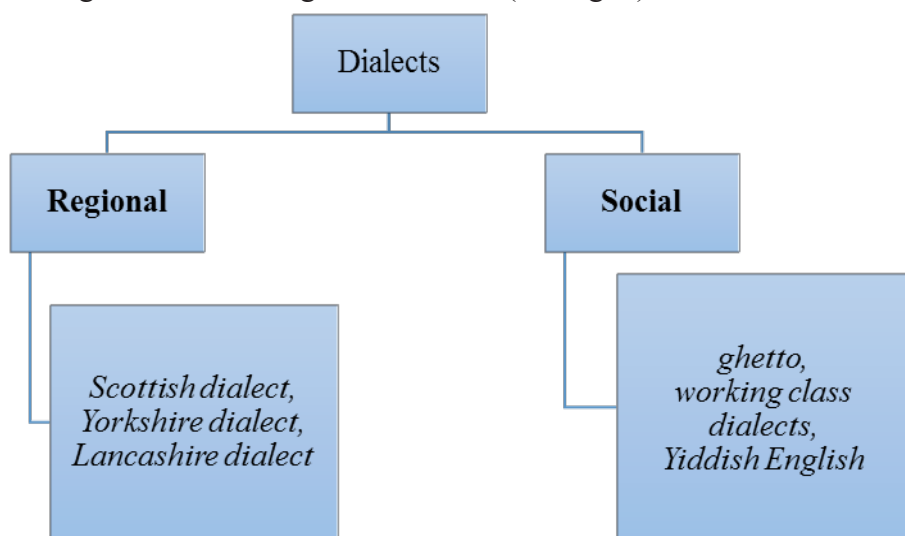

Figure 2. Types of Dialects

A regional dialect is a language variety associated with geographical location as a result of settlement history. For instance, in Britain there are lots of English dialects distributed by geographic location such as *Scottish dialect*, *Yorkshire dialect*, *Lancashire dialect* and etc. A social dialect is a language variety associated with social classes, educational levels, age, status, race, ethnicity, for instance highly educated people are tend to speak a standard language; however, geographic dialectal differentiation prevails in people's speech from rural areas or belonging to lower or less educated classes.

The most important phenomenon of the development of language in historical times has been the establishment of the national common languages — Greek, French, English, German, etc. “standard” languages which have turn away, or are going to turn away the local dialects, most of standard languages are combined varieties that are developed over periods, and which cover characteristics from different dialects. The histories of, for example,

Standard English (Nevalainen, *ibid.*), Standard German (Mattheier) and Standard Dutch (Willemyns, *ibid.*) were formed by continuous selection processes which happened by degrees over time. The outcome was a compound recombination of distinctive features from many dialects and a standard norm which is different in structure from its dialectal forms [6].

Another characteristic property of dialect is that it is used only orally and not in literature or other written document, thus it cannot be an official version of a state or country which lacks prestige. However, as soon as a certain dialect begins to be used in written form by the public at large in administrative matters, literature and economic life, it is standardized by grammar and dictionaries which in its turn leads to variations of the language. Thereafter, by the mode of use dialects are divided into written and non-written dialects (See fig. 3).

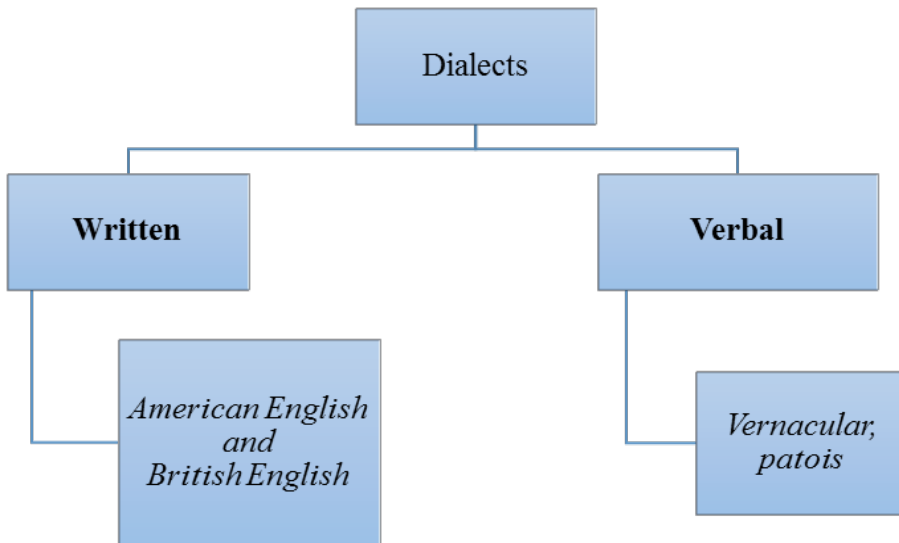

Figure 3. Dialects by Mode of Use

From the Fig.3 we can see that there are written variations of English language such as *American English* and *British English*. The French make a division between the terms *un dialecte* and *un patois*. *Dialecte* refers only to regional varieties which are written and have a literary tradition, *patois*, on the other hand, refers to regional varieties that are not written and lacks such literary tradition. Hence *patois* is considered inferior and subordinate to *dialecte* since it lacks any written form and literary tradition.

Mutual Intelligibility

Despite it has been previously mentioned that one of the criterion distinguishing a language dialect from the language itself is a mutual intelligibility, there are some language dialects that can be mutually

unintelligible. And by intelligibility dialects are divided into mutually intelligible and mutually unintelligible groups (See Fig.3).

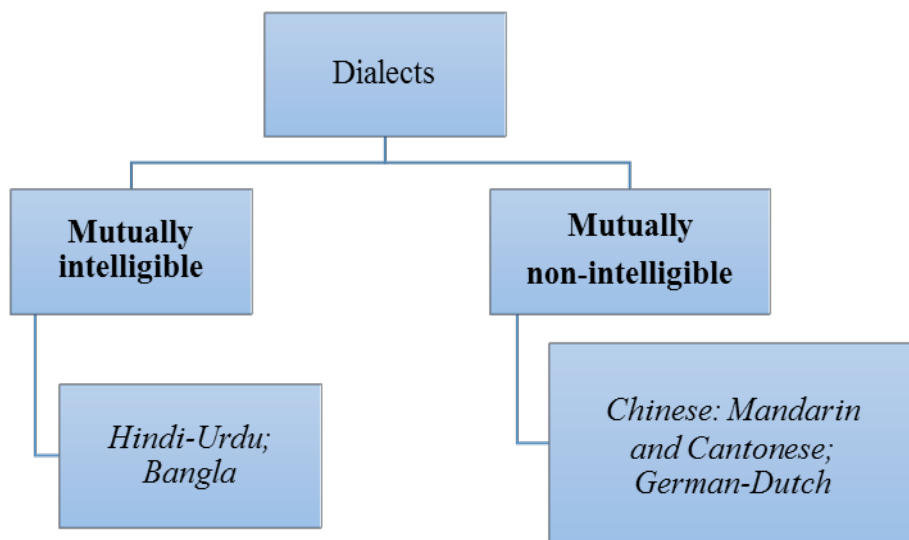

Figure 4. Dialects by Intelligibility

As it can be seen from the Fig.4, Hindi and Urdu are the same language, but one in which certain differences are becoming more and more magnified for political and religious reasons. Hindi is written left to right in the Devanagari script, whereas Urdu is written right to left in the Arabic–Persian script. Whereas Hindi draws on Sanskrit for its borrowings, Urdu draws on Arabic and Persian sources. Large religious and political differences make much of small linguistic differences. The written forms of the two varieties, particularly those favored by the elites, also emphasize these differences. They have become highly symbolic of the growing differences between India and Pakistan [7]. Whereas, in China, for instance, a northern Chinese speaker of the Beijing dialect (named as Mandarin) cannot comprehend the speech of a southern Chinese speaker of Cantonese, and vice versa. For this reason, linguists may well label Mandarin and Cantonese as two different “languages” though, in classical studies of the Chinese language, both Mandarin and Cantonese are considered as “dialects” of Chinese, saying that they are historically related (i.e., they may have been branches of several related dialects that are existed earlier in the history of the Chinese language). Further, both Mandarin and Cantonese are spoken by the same people (the two languages are used in the same country and government), and the written language is used by the speakers of both ‘dialects’, (in the form of Chinese characters) as a common language of communication. For this reason, the tendency has continued to use the term dialect to indicate various mutually

unintelligible forms of the Chinese language [8].

Methodology

The study is carried out on the basis of the recent literature related to the issues of language dialects and dialectical variations. When writing the present article, we used the comparative method in the analysis of regional dialectics. The collected data helped in understanding the main discrepancies between a language and a dialect, this formed a basis for discussing the criteria relevant to dialect and its classifications.

Conclusion

Taking all the aforesaid into consideration, language and dialect are complex concepts; language is a human's communication tool to share information, emotions and ideas, whereas dialect is considered to be a subordinate element of the language that signals about speaker's regional and social background that are reflected in pronunciation, vocabulary and grammar. There are some criteria that distinguishes dialect from the language, in accordance with them dialects are categorized as regional (spoken in a particular region) and social (spoken by a particular social group), mutually intelligible and mutually non-intelligible, written and verbal forms of language dialects.

REFERENCES

1. <https://www.ethnologue.com/guides/continents-most-indigenous-languages>.
2. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus Cambridge University Press.
3. <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/?amp=true>;
4. Haugen, E. (1966a). Dialect, Language, Nation. *American Anthropologist*, 68: 922–35. In Pride and Holmes, 1972.
5. David Crystal, Pavle Ivic, Dialect, *Encyclopedia Britannica*, 2014.
6. <https://www.britannica.com/topic/dialect/Unifying-influences-on-dialects>.
7. Guillermo Solano-Flores, Language, Dialect, and Register: Sociolinguistics and the Estimation of Measurement Error in the Testing of English Language Learners, *Teachers College Record* Volume 108, Number 11, November 2006, pp. 2354–2379.
8. Mohammad Abdel Qader Abu Shareah, Badri Abdulkhakim. D.M. Mudhsh, Ayman Hamid AL-Takhayinh, An Overview on Dialectal Variation, *International Journal of Scientific and Research Publications*, Volume 5, Issue 6, June 2015, ISSN 2250-3153, p. 3-4.

ДИАЛЕКТ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТОПТАСТЫРЫЛУЫ

Примкулова С.¹

¹2-курс магистранты, «Шетел филологиясы» мамандығы
Абылай хан ат.Қазақ халықаралық қатынастар және
әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан
e-mail:sapri782@gmail.com

Аңдатпа. Бұл мақалада тіл және диалект туралы жалпы түсініктер және диалектіні тілден ажырататын критерийлер берілген. Сонымен қатар, диалектілерді түріне, қолдану тәсілі мен өзара түсінісубойынша топтастырылуы қарастырылған.

Тірек сөздер: тіл, тілдік вариациялар, диалект, өзара түсінісу.

ПОНЯТИЕ ДИАЛЕКТА И ЕГО КЛАССИФИКАЦИИ

Примкулова С.¹

¹Магистрант 2-го курса специальности «Иностранная филология»
Казахский университет международных отношений
и мировых языков им. Абылай хана, Алматы, Казахстан
e-mail:sapri782@gmail.com

Аннотация: В данной статье представлен общий обзор концепции языка и диалекта, проанализированы основные критерии, отличающие диалект от языка. А также рассматриваются классификации диалектов по типу, способу применения и взаимопонимаемости.

Ключевые слова: язык, языковые вариации, диалект, взаимопонимаемость.

Статья поступила 28.11.2019

**2 Бөлім. АУДАРМАНЫҢ ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА
АЯСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕР**

**Раздел 2. ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И
ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА
Part 2. RESEARCHES IN THEORY AND PRACTICE OF
TRANSLATION**

UDC81'255
JRSTI 16.31.41

**PRAGMATIC ADAPTATION IN TRANSLATION OF
ANIMATED FILMS FROM ENGLISH INTO KAZAKH**

Dalabayeva Zh.K.¹

¹2nd year student of master`s degree on translation studies,
KazUIRandWL after Ablai khan, Almaty, Kazakhstan
e-mail: zhupardalabayevamasterts@gmail.com

Abstract. The article displays the issues of pragmatic adaptation in translation of animated films from English into Kazakh. Moreover, the role of translation of animated films in the development and education of the younger generation is highlighted. Particular attention is paid to the description of the main characteristics of the text that require pragmatic adaptation, and adaptation is analyzed taking into account the process of translating the titles of animated films.

Key words: adaptation technique, adaptation strategy, pragmatic adaptation, animated films.

Pragmatic adaptation is an important part of translation. It is something that every translator does facing certain translation problems of pragmatic nature. Pragmatic adaptation plays a crucial role in the translation of animated films. Animated film is an important tool for the development and education of the younger generation. It helps children to master their native language and introduces them to the outside world. Therefore translator uses pragmatic adaptation to make the language of animated film simple, understandable, and at the same time expressive, figurative and aesthetic [1].

The purpose of this article is to examine ways and peculiarities of pragmatic adaptation in translation of animated films from English into Kazakh. The problems of pragmatics were studied in the works of many Russian and foreign scientists: V.N. Komissarov, V.V. Sdobnikov, A.D. Schweizer, A. Neubert and E.Zh. Balzhinimaeva.

The German linguist Albrecht Neubert was the first person to indicate the priority of pragmatics in translation and was the first in whose works the pragmatic problems in applying to translation received consistent coverage. To his opinion, pragmatic adaptation is the process of adaptation of a translated work to the needs of the target language audience [2].

A. Neubert also proposed distinguishing four types of pragmatic relations in translation from a high degree of translation in a pragmatic way to the actual impossibility of reproducing the pragmatics of the original in translation. Such a classification is established depending on the nature of the text of the original. The first group includes texts that equally interest the audience of the source language and the target language. Some examples are laws, materials from the local press, in particular materials covering local events, and advertising targeted at the domestic market. Texts of the second group contain information that meets the specific needs of the audience of the source language in a particular historical, economic, political, cultural and geographical situation. The third group of texts includes, in particular, works of fiction written primarily for native speakers, but at the same time of universal value and, therefore, addressed to a wider readership. The fourth group includes texts focused solely on the language of translation. Examples of texts from this group include various outreach materials addressed to a foreign audience. Such materials are initially written taking into account the intended reaction of the reader or listener [2].

Pragmatics in translation is determined by V. N. Komissarov as “influence of the necessity to reproduce the pragmatic potential of the original text on the course and the result of the translation process, and the intention to achieve the desired impact of the translated text on receptor” [3].

V. N. Komissarov characterizes the pragmatic potential of the original text as its ability to produce communicative effect, and to perform pragmatic effect on the recipient of information [3].

Relying on his definition we can identify the following sequence of processes: reproducing the pragmatic potential of the source text → producing communicative effect on the recipient of the target text → recipient’s comprehending the translation of the source text.

Before translating it is necessary to determine a number of certain points that would contribute to reproducing the pragmatic potential of the source text with the aim of achieving the desired impact on the recipient of the target text. First, the translator must understand the predetermined communicative intention of the author of the text. Second, he should understand the dominant text function. Each text has a dominant function aimed at producing certain pragmatic effect on the receptor of the text. Third, the pragmatic aspects of translation focus on the sender's communicative purposes. In this connection it is necessary to consider the type of the source text [3].

According to Vladimir Komissarov there are four types of pragmatic adaptation in translation. The first type aims to ensure adequate understanding of the message of the translation by the recipient. The second type is intended to convey the emotional impact of the source text to the recipient. The third type is focused on a specific recipient and on the specific situation and communication to reach the desired effect. In most cases, this type of adaptation occurs in the process of translation of literary works, films, TV programs in order to bring the reader to understanding of these names. For example, the second part of the book by J. Swift "Guliver's Travels" is called "A voyage to brobdingnag". T. G. Gabbe translated this name as "Guiliver in the land of giants", focusing on her main readers, children. The fourth type of adaptation can be characterized as a solution of a rather complex translation task like non-translatable in translation[4].

Accordingly, the third type is mostly used to translate the titles of films, advertising texts, books and programs. The translator in this case makes an attempt to express not what was said in the source text, but what is implied in it.

V.V. Sdobnikov argues that pragmatic adaptation is understood not only as reproducing a text in a target language but also bringing a text in such a form that maximizes its perception and contributes to the provision of an appropriate communicative effect. The necessary changes in the translation are caused by differences in grammar, unequal level of background knowledge, as well as differences in language systems, which appearing in texts in different languages prevent the same perception of these texts by multilingual communicants. It should be noted that the genre affiliation of the text significantly affects the degree of its pragmatic adaptation. For example, scientific and technical texts need less pragmatic adaptation than literary texts [5].

A. D. Schweitzer defines pragmatic adaptation as the transformation of the original utterance taking into account the transfer of its pragmatic

meaning, that is, the specific perception of the information contained in the speech utterance from various recipients [6].

A.D. Schweitzer, examining the problem of the adequacy and equivalence of translation, leads E. Naida's translation model, which is called the "dynamic equivalence" model and consists of two processes: 1) the creation and perception of the source text; 2) the creation and perception of the translation text. Researcher of the pragmatic aspects of translation, A.D. Schweitzer gives three interrelated elements: 1) the communicative intention (purpose of communication), 2) the functional parameters of the text and 3) the communicative effect. These elements, according to the scientist, correspond to the three components of the communicative act - the sender, the text and the recipient. Regarding the pragmatics of the translation of A.D. Schweitzer formulates the relationship between the elements of this triad in the following way: "the translator, on the basis of the functional dominants of the source text, detects the communicative intention underlying it and tries to get the communicative effect that corresponds to this intention" [6].

After analyzing animated films translated into Kazakh, we compared them with the classification that exists in modern translation theory. The choice of a particular translation method depends on the communicative task.

E. Zh. Balzhinimaeva identified three main strategies of translation when translating the titles of animated films [7]:

1. Direct (literal) translation of the English animated film titles into Kazakh. It is the easiest way to translate film titles. When translating, the order of words in the original language is preserved, and the words are translated into the most frequently used or only in broad meanings, without taking into account the context, features of colloquial speech, grammar and modern influences. Basically, the names of animated films where there are no untranslatable culturally specific components are subject to such a strategy, for example:

Cars – Көліктер

Beauty and the Beast – СұлуменҚұбыжық

This strategy also includes such translation techniques as transliteration and transcription of proper nouns that do not have an internal form:

Madagascar – Мадагаскар

Shrek – Шрек

Моана-Моана

Robin Hood-РобинГуд

2. Transformation of the title is a slight change in the name of the film, with which you can make the transition from the original units to the

units of translation, caused by a number of factors: from vocabulary to the improvement of perception and understanding. In the transformation, the restructuring of a sentence is first carried out by using the addition, omission and replacement of words changes, for example:

Brave – Батыл журек

Wreck-It Ralph – Ральф интернетке қарсы

The Nutcracker - Шақылдақ және 4 патшалық

Rock Dog - Жұлдызды төбет

Coco-Кокоқұпиясы

Such changes do not have a significant impact on the meaning, if they are still associated with the meaning of the name, but only complement, sometimes clarify and reinforce the meaning of the original title.

3. Replacing film titles. It is an absolute change in the name of the film in accordance with the idea of the translator, for example:

The Incredibles –Суперотбасы

Hotel Transylvania 3: Summer Vacation– Монстрлар демалысы 3:
Теңізге саяхат

Happy Feet - Аяқты қимылдат

Big Hero - Қайтпас қайсарлар

Sing – Әнші аңдар

Frozen – Мұзды өлке

The main reasons for the use of such a translation are the inability to convey the basic meaning and desire to attract viewers.

The share of direct translation has recently decreased, and transformation and replacement strategies have become more common. They are often used to perform the advertising function and ensure the commercial success of the animated film.

Thus, having considered the points of view of different domestic and foreign scholars on the question of pragmatic adaptation in translation, we can conclude that the pragmatic aspect of the translation is fundamental in film translation, since the communicative effect in the translation depends on the addressee's reaction to the translated text. A comparison of the translation of the titles of foreign films into Kazakh with their originals has shown that various strategies are used to translate film titles: 1.Direct (literal) translation;2. Transformation of the title;3.Replacing film titles.

REFERENCES:

1. Thomson-Wohlgemuth G. Children's Literature and its Translation. An Overview/G. Thomson-Wohlgemuth. - University of Surrey, School of

Language and International Studies, 1998. - 151 p.

2. Noybert A. Pragmaticheskiye aspekty perevoda.-Moscow: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1978- 195 p.

3. Komissarov V.N. Pragmatika yazyka i perevod. Sbornik nauchnykh trudov MGPIIYA imeni M. Toreza, 1982- 193-250 p.

4. Komissarov V.N. Teoriya perevoda. Lingvisticheskiye aspekty,- Moscow: Vysshayashkola, 1990- 160 p.

5. Sdobnikov V.V., Petrova O.V. Teoriya perevoda: uchebnik dlya studentov lingvisticheskikh vuzov i fakultetov innostrannyh yazykov.- Moscow: Vostok-Zapad, 2006-164 p.

6. Schweizer A.D. Teoriya perevoda. Status, problemy, aspekty.- Moscow: Nauka, 1988 - 173 p.

7. Balzhinimaeva E. Zh. The strategy of translation of film titles. Ulan-Ude, 2009.

АНИМАЦИЯЛЫҚ ФИЛЬМДЕРДІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕН ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУДАҒЫ ПРАГМАТИКАЛЫҚ БЕЙІМДЕУ

Далабаева Ж.К.¹

¹2-ші курс магистранты, мамандығы «Аударма ісі»

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ,

Алматы, Қазақстан

e-mail: zhupardalabayevamasterts@gmail.com

Аңдатпа: Мақалада анимациялық фильмдерді ағылшын тілінен қазақ тіліне аударғандағы прагматикалық бейімдеудің заманауи тәсілдеріне шолу берілген. Сонымен қатар анимациялық фильмдерді аударудың жас ұрпақтың дамуы мен тәрбиесіндегі рөлі ерекше көрсетілген. Прагматикалық бейімдеуді талап ететін мәтіннің негізгі сипаттамаларына ерекше көңіл бөлінеді және анимациялық фильмдердің атауларын аудару процесін ескере отырып бейімдеу талданады.

Тірек сөздер: бейімдеу техникасы, бейімдеу стратегиясы, прагматикалық бейімделу, анимациялық фильмдер.

ПРАГМАТИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ ПРИ ПЕРЕВОДЕ АНИМАЦИОННЫХ ФИЛЬМОВ С АНГЛИЙСКОГО НА КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК

Далабаева Ж.К.¹

¹магистрант 2-го года обучения специальности «Переводческое дело»,
КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан
e-mail: zhupardalabayevamasterts@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы прагматической адаптации при переводе анимационных фильмов с английского на казахский язык. При этом выделяется роль перевода анимационных фильмов в развитии и образовании молодого поколения. Особое внимание уделяется описанию основных характеристик текста, требующих прагматической адаптации, также проанализирована адаптация с учетом процесса перевода названий анимационных фильмов.

Ключевые слова: техника адаптации, стратегия адаптации, прагматическая адаптация, анимационные фильмы.

Статья поступила 26.11.2019

ON THE TRANSLATION AND NATIONAL ORIGINALITY OF THE POETICS OF ABAY

Saparbaeva A.M.¹, Tymakbayeva Z.A.²

¹Candidate of Pedagogical Sciences, Associate professor
Of KazUIR&WL named after Abylai Khan

²4-year student of Ablai khan, KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan
e-mail: altynsaparbaeva@gmail.com, tmkbvzhanna@gmail.com

Abstract. The article deals with the translation of the poetics of the outstanding Kazakh poet A. Kunanbayev. As well as the problems of recreating the artistic and aesthetic effect of Abay's works in translations into Russian, transformation of the expressive and emotional plan of the original content in the translated text. The analysis of translations of Proverbs and sayings is carried out in a comparative typological aspect. Methods of transfer of translations of Abay's works by famous Kazakh poets are shown and their skill is estimated. The article also clarifies some deviations of translators

made during translation. The article indicates the current state of translation of Abay's works in Kazakhstan.

Keywords: translation, proverbs, sayings, words of edification

УДК 327

МРНТИ 16.31.41

О ПЕРЕВОДЕ И НАЦИОНАЛЬНОМ СВОЕОБРАЗИИ ПОЭТИКИ АБАЯ

Сапарбаева А.М.¹, Тымакбаева Ж.А.²

¹канд. пед. наук, доцент КазУМОиМЯ им Абылай хана,

²студентка 4 курса специальности «Переводческое дело»

КазУМОиМЯ им. Абылай хана

Алматы, Казахстан

e-mail: altynsaparbaeva@gmail.com, tmkbvzhanna@gmail.com

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы перевода поэтики выдающегося казахского поэта А.Кунанбаева, а также проблемы воссоздания художественного, эстетического эффекта произведений Абая в переводах на русский язык, трансформации экспрессивно-эмоционального плана содержания оригинала в переводном тексте. Анализ переводов пословиц и поговорок осуществлен в сравнительно-типологическом аспекте. Показаны способы передачи переводов произведений Абая известными казахскими поэтами и оценивается их мастерство. В статье выяснены и некоторые отклонения переводчиков, допущенных при переводе. В статье указывается сегодняшнее состояние перевода произведений Абая в Казахстане.

Ключевые слова: перевод, пословицы, поговорки, слова назидания.

Прежде чем приступить к переводу того или иного произведения, переводчик должен вникнуть в его стиль, творческую атмосферу, ощутить все тончайшие особенности подлинника. Абай относится к числу тех писателей, произведения которых национально выразительны и эмоционально окрашены, а стиль ярко индивидуален. Он умело пользуется в своих произведениях образцами устного народного творчества.

Пословицы и поговорки ярче других средств отражают национальную специфику языка, его народность и самобытность.

Мысли и чувства, обычаи и привычки выражаются в пословицах, поговорках. В художественных произведениях довольно часто употребляются пословицы, поговорки и идиомы, представляющие наибольшую трудность при переводе.

Перевод устойчивых сочетаний, пословиц и поговорок представляет собой самостоятельную и достаточно сложную проблему, которая решается по-разному в зависимости от их характера и особенностей.

К устойчивым метафорическим сочетаниям относятся пословицы и поговорки, являющие собой законченное высказывание и имеющие форму самостоятельных, часто эквивалентных, предложений, тем самым образующих уже самостоятельную единицу контекста. Обычно пословицы отличаются характерной четкой композицией, ритмичным строем, звуковыми повторами, рифмовкой, которая может быть как внутренней, так и конечной. И эта характеристика может быть применена к пословицам, бытующим во всех языках. При переводе бывает трудно найти аналоги тем или иным пословицам и поговоркам и тогда приходится жертвовать самобытностью языка и искать функциональное соответствие.

Поскольку в своем исследовании мы уделяем особое внимание анализу перевода пословиц и поговорок, то в первую очередь следует рассмотреть довольно интересные наблюдения С. Влахова и С. Флорина над переводом пословиц и поговорок.

Характеризуя пословицы, С.Влахов и С.Флорин пишут: «Для пословиц характерно нравоучение, нередко являющееся их стержневым содержанием. Кроме того, пословицу можно рассматривать как сгусток народной мудрости (объект философии, логики, этики); языковую единицу» [1, 76].

Пословицы, поговорки, идиоматические выражения в художественном произведении являются важнейшим средством передачи национального своеобразия. Их условно можно разделить на две группы: нейтральные и национально окрашенные.

Наблюдения ряда ученых показывают, что многим пословицам, поговоркам и идиомам можно подыскать параллели и в языках различных народов.

Нейтральные пословицы, поговорки и идиомы, имеющие общий смысл, произошли в результате общих путей материального и духовного развития народов, общих путей развития их мышления [2].

Прежде чем приступить к переводу того или иного произведения, переводчик должен вникнуть в его стиль, творческую атмосферу, ощутить все тончайшие особенности подлинника.

Абай относится к числу тех писателей, произведения которых национально выразительны и эмоционально окрашены, а стиль ярко индивидуален. Он умело пользуется в своих произведениях образцами устного народного творчества.

Включенные в текст «Слов назиданий» казахские пословицы показывают ход рассуждений поэта. Абай использует их каждый раз, когда обобщает явления действительности. Пословицы облегчали ему процесс обобщения, подсказывая народную меткую характеристику самого значительного в общественной жизни.

При анализе переводов «Слов назиданий» Абая можно выделить следующие способы перевода пословиц, которыми пользовались переводчики при их передаче:

- первый способ – перевод посредством применения эквивалентов (эквивалентный перевод);
- второй способ – дословный перевод. Он встречается в практике довольно часто и иногда используется весьма удачно;
- третий способ – передача общего смысла пословицы;
- четвертый способ – локализация новой поговорки на основе поговорки оригинала [3].

Анализ этой актуальной в переводоведении проблемы показал, что наиболее приемлемым способом является эквивалентный перевод, хотя более распространен дословный. Однако первый способ не всегда возможен. В ряде случаев оправдывает себя дословный перевод.

В пятом слове Абай приводит двенадцать пословиц. Все они каждым переводчиком интерпретированы на русский язык по-разному. Вот наиболее интересные примеры:

Оригинал:

«Өзінде жоқ болса, әкең де жат».

В.Шкловский: «Бедному и отец не родня» [4].

С.Санбаев: «Бедному и родной отец обуза» [5].

К.Серикбаева и Р.Сейсенбаев: «Нищему и отец становится чужим» [6].

Из вышеприведенных примеров видно, что лишь К.Серикбаева и Р.Сейсенбаев смогли передать смысл казахской пословицы, сохранив при этом и форму. Смысл пословицы сохранен. Переданы ее краткость, образность и лаконичность. Такой опыт переводчика достоин внимания.

Дословный перевод не всегда бывает удачным. Например, приведем варианты перевода пословицы «Мал – адамның бауыр еті».

Слово «бауыр» переводится на русский язык как «печень». То, что В.Шкловский работал по подстрочнику, видно по тому, как он перевел эту пословицу:

«Скот – печень человека».

Перевод С.Санбаева:

«Человеку скот дороже жизни».

Что же получается? Каково значение этих пословиц на русском языке? Равнозначно ли эта казахская пословица прозвучала на русском языке? Чтобы ответить на этот вопрос, необходимо выполнить обратный перевод обоих вариантов: «Мал адамның бауыры» и «Адамға мал өмірінен де артық».

Если перевод В. Шкловского еще как-то можно объяснить его незнанием казахского языка, то объяснения переводу С. Санбаева найти очень трудно. Как поступить переводчику в таком случае?

У теоретиков перевода бытует выражение «неточные точности», когда смысловые единицы в образной окраске передаются на первый взгляд далекими фразами, а эффект, произведенный на читателей оригинала и перевода, одинаков, то есть конечным результатом является эстетическое восприятие человека, которому адресовано литературное сочинение, будь оно оригинальное или переводное [7].

Мы привыкли считать, что в пословицах и поговорках заключена народная мудрость, и пришло время свято верить в непогрешимую истину, заложенную в них. Абай же подвергает некоторые из них суровому разбору.

Воистину, однажды произнесенное не очень умное слово, случайно оставшись в памяти, закрепляется и выдается как жемчужина народной мудрости. Абай пишет: «У казахов не- мало толковых, дельных пословиц, но есть и такие, что не выдерживают не только божьей, но и людской оценки» [3].

Г.Есимов, анализируя это двадцать девятое слово отмечает, что, конечно, можно соглашаться с мнением Абая, а можно и не принять его доводов [8]. Но соглашаться только потому, что так сказал он, и обсуждать этот вопрос не стоит потому, что речь идет о пословицах и поговорках весьма распространенных, имеющих широкое хождение.

Можно было бы согласиться с мнением Абая, но нам кажется, что он рассматривает их слишком узко, понимая в прямом значении смысл этих пословиц и поговорок.

В двадцать девятом слове Абай рассматривает семь поговорок: «Если ты беден, то честь тебе ни к чему», «Если захотеть – и снег загорится», «Умелой просьбой все можно выпросить», «Хочешь прославиться, подожги землю», «Чем сто дней быть атаном, лучше один день быть бурой», «Золото собьет с пути и ангела», «Богатство слаще отца и матери, душа дороже золотого дома».

Как же перевели эти поговорки переводчики?

В оригинале читаем: «Жарлы болсаң арлы болма».

Вариант В.Шкловского: «Если ты беден, то будь бессовестен, если ты потерял совесть, то пусть будет проклята твоя жизнь». Переводчик развил дальше мысль Абая, добавив вторую часть, где привел слова, которые отсутствуют в оригинале.

Вариант С.Санбаева: «Будь беден, но не теряй чести». Как видно в этом варианте, переводчик исказил мысль Абая настолько, что получилась поговорка с обратным значением.

Вариант К.Серикбаевой и Р.Сейсенбаева: «Если живешь в нужде, забудь о стыде».

Этот перевод достоин восхищения, так как в нем сохранен и смысл, и образность оригинальной поговорки.

Оригинал: «Алтын көрсе, періште де жолдан таяды».

Вариант В.Шкловского: «Увидев золото, покинет путь истинный даже ангел».

Вариант С.Санбаева: «Золото собьет с пути и ангела».

Вариант К.Серикбаевой и Р.Сейсенбаева: «При виде золота и ангел сходит с праведного пути».

Как видно, В.Шкловский выражение «жолдан таяды» передал выражением «покинет путь истинный», а С.Санбаев передал это выражение в форме «сойти с пути» без объяснения с какого пути, а К.Серикбаева с Р.Сейсенбаевым так же, как В.Шкловский, дали определяющее слово «сходит с праведного пути».

Оригинал: «Ата-анадан мал тәтті, алтын үйден жан тәтті».

Вариант В.Шкловского: «Богатство слаще отца и матери. Душа слаще золотого дома».

Как видно, при переводе переводчик разделил поговорку на две части, поставил между ними точку. Слово «жан» передал словом «душа».

Вариант С.Санбаева: «Богатство слаще отца и матери, но жизнь дороже дома, полного золота».

Вариант К.Серикбаевой и Р.Сейсенбаева: «Богатая казна милее отца с матерью, собственная жизнь дороже золотого дворца». В этом варианте переводчики к «слову» жизнь добавили прилагательное «собственная». Если сочетание «алтын үй» В. Шкловский и С. Санбаев передали как «золотой дом» и «дом, полный золота», то К. Серикбаева и Р. Сейсенбаев перевели его как «золотой дворец».

У нашего народа есть свои неповторимые черты, которых нет ни у одного из других народов, говорит Абай. Дружба и враждебность, широта души и бахвальство, страсть к наживе и предрасположенность

к высокому искусству – все эти качества внутреннего мира человека имеют очень своеобразную окраску в психопоэтике автора.

Абай – великий поэт, национальный гений, олицетворение народа и эпохи. Это осознают и признают все те, кто, так или иначе, ощущает некую причастность к гениальному творчеству казахского поэта. Все, созданное Абаем, художественно своеобразно и удивительно созвучно нашему времени, проблемы, решаемые в его творениях, остаются острыми и актуальными, и мы все еще можем искать ответы на них в сложном поэтическом мире Абая. Сейчас уровень осознания Абая в мире стал настолько высок, что через Абая пролег путь ко всей казахской культуре. Это отразилось во многих книгах, которые показывают, что в мире есть стойкий читательский интерес к казахской классике. Так, интерпретация поэзии Абая будет востребована всегда. Возникает необходимость правильного перевода поэзии великого Поэта. Конечно, исследуя переводы произведений Абая на русский язык, мы видим, что многие из них не являются точной копией оригинала. Поэзию Абая переводили лучшие поэты и прозаики XX века, многие из которых живы до сих пор.

«Почему трудно переводить Абая?» – задается вопросом Г. Бельгер и сам же отвечает: «Образы Абая пронизаны национальным мироощущением. Их бессмысленно воссоздавать буквально, их можно только трансформировать в другой языковой лад, в иную плоскость восприятия, в иную сферу представлений» [9, 63].

Надо отметить, что каждая новая эпоха по-новому воспринимает великого поэта, настолько он многогранен и глубок, соответственно и к переводу у каждой новой эпохи – новые требования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе // Мастерство перевода. – М.: Советский писатель, 1970. – №6. – 432-458 с.
2. Қоңыров Т. Қазақ тілінің тұрақты теңеулері сөздігі. – Алматы, 1990. – 318с.
3. Абай (Ибрагим) Кунанбаев. Избранное / Пер. с каз. и комментарии А. Кодара. – Алматы: Аналіті, 1996. – 224с.
4. Кунанбаев Абай. Стихотворения, поэмы, проза – Пер. сказахского. – М., 1954. – 311 с.
5. Абай. Слова назидания – Пер. С.Санбаева. – Изд. второе. – Алма-Ата, 1982. – 160 с.
6. Абай. Книга слов. Поэмы. – Алматы, 1993. – 269 с.
7. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М.:

Международные отношения, 1974. – 216с.

8.Есимов Г. Хаким Абай. – Алматы: Білім, 1995. – 105 с.

9.Бельгер Г. Камни преткновения. Художественный перевод.
Проблемы и суждения. - М.: Известия, 1986. - 58-75с.

АУДАРМА ЖӘНЕ АБАЙ ПОЭЗИЯСЫҢ ҰЛТТЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ ТУРАЛЫ

Сапарбаева А.М.¹, Тымакбаева Ж.А.²

¹педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,

²«Аударма ісі» мамандығының 4 курс студенті,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ,

Алматы, Қазақстан

e-mail: altynsaparbaeva@gmail.com, tmkbvzhanna@gmail.com

Андатпа. Мақалада қазақтың көрнекті ақыны А. Құнанбаевтың аудармасының мәселелері қарастырылады. Сондай - ақ, Абай шығармаларының орыс тіліне аудармаларындағы көркемдік, эстетикалық әсерін қайта құру, аударма мәтініндегі түпнұсқа мазмұнының экспрессивті-эмоционалдық жоспарын өзгерту мәселелері. Мақал-мәтелдердің аудармаларын талдау салыстырмалы-типологиялық аспектіде жүзеге асырылды. Абай шығармаларының аудармаларын қазақ ақындарымен беру тәсілдері көрсетілді және олардың шеберлігі бағаланады. Мақалада аударма кезінде жіберілген аудармашылардың кейбір ауытқулары да анықталды. Мақалада Абай шығармаларының Қазақстандағы аудармасының бүгінгі жағдайы қарастырылған.

Тірек сөздер: аударма, мақал-мәтелдер, қара сөздер.

**3 Бөлім. ӘДЕБИЕТТАНУ:
ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ
Раздел 3. ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ:
ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ
Part 3. LITERARY STUDIES:
TRADITION AND MODERNITY THE CONCEPT OF
CHILDHOOD IN WORLD LITERATURE**

UDC 130.30
JRSTI17.82.09

**REALIZATION OF INTERTEXTUAL MOTIVES
IN JULIAN BARNES' NOVEL
"A HISTORY OF THE WORLD IN 10 ½ CHAPTERS"**

Bychkova A.V.¹

2nd year student of master's degree

on foreign philology,

KazUIRandWL after Ablai Khan,

Almaty, Kazakhstan

e-mail: anastasia.v.bychkova@mail.ru

Abstract. The work of Julian Barnes has received wide critical reflection abroad, and also in Kazakhstan and Russia. His novel is a ten and a half novellas with plots that are united by common motifs and images. The author's novel in question belongs to the era of postmodernism in literature, one of the key tools of which is the creation of works based on intertextual connections. The article considers the intertextual motives of the novel. For the analysis we were used the works of N. A. Fateeva.

Keywords: intertext, postmodernism, intertextuality, contrast, biblical motifs, mythology.

In modern works on literary studies, as well as linguistics, the study of the theory of intertextuality is one of the most popular areas. This fact is due

to the fact that any text is a kind of “repetition” of a predecessor text, any literary work includes intertextual elements. According To I. P. According to Smirnov, “intertextuality is a term of a broad species concept, meaning that the meaning of a work of art is fully or partially formed by reference to another text, which is found either in the work of the same author, or in related art, or in previous literature” [1].

First, the intertextual meaning of the title of the novel is considered as an element of the description of modern reality. The title itself indicates that the Central theme of the novel is history. The author’s conception of history first of all and defines the novel as a novel. In the interpretation of Julian Barnes ‘ history is no longer an evolutionary process, which is influenced by factors such as political transformation, the economy or social phenomena. The author’s innovative style is an attempt to give a voice to all those who previously had no voice in culture, on their behalf to challenge, deconstruct the dominant metanarratives in society. Therefore, this novel is skeptical of history as such, questions its basic facts and their conventional interpretations, creates alternative versions of history, “local narratives” [1], listens to those who occupy the margins of society. The author of this novel is forced to admit that the activity of the historian is not fundamentally different from the activity of the writer, the Creator of novels on historical subjects. Julian Barnes gets every right to consider himself a historian, because his version of events is qualitatively no different from historiography.

Barnes offers a series of sketches of fictional events mainly from private life, historical anecdotes, his versions of myths; the narrative is conducted either on behalf of the marginal participants of the events, or in the form of a diary, letter, pseudo-document, from the traditional third person, on behalf of the author. The postmodern view of the multiplicity of interpretations of history, the doubtfulness of the facts proposed by historians, the impossibility of writing a “true” history is expressed in the title of the novel in an indefinite article – “ History of the World...”.

For the analysis of the novel in the article the conceptual apparatus proposed By N. A. Fateeva was used, since it allows the most detailed description of intertextual elements and systematization of them. Thus, the following types of textual relations are distinguished: intertextuality proper, understood as the “co-presence” of two or more texts in one text (quotation, allusion, plagiarism, etc.); paratextuality as the relation of a text to its title, afterword, epigraph; metatextuality as a commenting and often critical reference to its pretext; hypertextuality as a mockery or parody of one text of another; hypertextuality, understood as a genre connection of texts [2].

The main type of intertextuality, which served as the basis for the creation of the novel, is metatextuality, interpreted as a retelling with commenting references to the pretext. In "... Stowaway " narrative is fought not from 3 faces, as in really myth, and from 1-from faces woodworm – that already creates comic, grotesque effect.

The author presents each passenger of the ark as a separate hero with his own story-in contrast to the usual version. Moreover, comparing the image of Noah, in the representation of J. Barnes and in the pretext, namely in chapters Genesis 6-9 of the Bible, it can be noted that in the studied novel he appears as an "antihero". The creation of the image of Noah is based on the interaction with the biblical text – if you gather the idea of the main character together, you can trace the leitmotif of the seven deadly sins, allusively passing through the entire text. For example, the narrator from the very beginning describes Noah's problems with alcohol, which began before the flood "You've always been led to believe that Noah was sage, righteous and God-fearing, and I've already described him as a hysterical rogue with a drink problem" [3], to create an image using vivid epithets and antithesis.

Not spared Noah and anger:" he cursed the son who had found him and decreed that all ham's children should become servants to the family of the two brothers..." [3] not of his own volition, but by chance, ham witnessed his father (as he usually did, according to the words of the woodworm), not quite sober, lying on the floor. Noble desire to raise and to put in order underlying has produced a stream of curses – the typical behavior of the brawler and the drunkard, which, in fact, described Noah.

It should be noted that in the text of the novel there are also direct allusions-references to the seven sins. Thus, the narrator treetops says: "I put it down to your quaint obsession with multiple of seven" [3]. It should be noted that the number 7 is quite symbolic in the biblical context. It is the denominator not only of mortal sins, but also of the seven sacraments, the seven gifts of the Holy spirit, the seven stars in the crown, the seven circles of hell, etc. – that is, of much that is the cherished immutable truths of the religious man. The author sharply reduces the importance of all these concepts, calling relics "obsession" (quaint obsession).

In "History of the world..." the Ark turns out to be the collective name of a flotilla of eight ships: ...the Ark consisted of eight vessels: Noah's galleon, which towed the stores ship, then four slightly smaller boats, each captained by one of Noah's sons, and behind them, at a safe distance... the hospital ship. The eighth vessel provided a brief mystery... [3]. Four ships (the supply ship, the ambulance, the mystery ship, and the Varadi ship) were lost during the

voyage. In Christianity, the number eight often symbolizes the beginning of a new cycle, as well as the connection of Heaven and Earth. Thus, eight ships can embody the beginning of a new pure life, but the loss of four, symbolizing the break with the heavenly beginning, indicates the impossibility of this.

Considering the novel “The Stowaway”, it should be noted that there are easier to interpret forms of intertextuality. So, for example, there are samples of allusions with attribution – “you don’t really believe that story about the serpent, do you? – it was just Adam’s black propaganda “[3]. The allusion again goes back to the biblical story, this time the story of God’s expulsion of Adam and Eve. The statement sounds very ironic – this tone is set through the use of a divisive question, setting a conversational, familiar tone to the narrative, reducing the significance of biblical events.

At first glance, the second Chapter of the novel is characterized by a lesser degree of mythologization. Here in the center of the narrative is the capture of Arab terrorist a tourist ship, on Board which are mostly elderly tourists. However, the key image is obvious-the ship, with its numerous passengers, whose fate is unknown. The allusion (without attribution), which goes back to the Bible and combines the modern tourist liner with the Ark, occurs at the very beginning of the Chapter – the author describes in detail all the variety of “species” that sail: “Americans were the easiest...The British were the next easiest, the men in Old World tweed jackets... There were two Canadian couples... a rangy Swedish family... some confused French and Italians... and six Japanese; they came up the gangway in obedient couples” [3]. This diversity of nationalities of travelers directly goes back to the diversity of species of animals represented on the ark. And almost immediately after this characterization, the author confirms this guess, citing a direct quote –“the animals came in two by two” [3] the Phrase comes from the mouth of the protagonist of the novel and gives the narrative a sarcastic tone – in fact, people are equated with animals (which is a reference to the first Chapter, which also provides a comparison of the animal Kingdom with man, in the person of Noah and his family). In General, this Chapter is characterized not only by “proper intertextuality”, but also by auto-intertextuality, since the author hints at a historical repetition of the plot told in the first Chapter, but only in our days. In the role of bogakaratelya here are the terrorists who seized the ship with innocent tourists, and in the role of Noah, or a kind of” mediator “between” God “and” God’s creatures “ – the main character, a guide and historian, leading a tourist trip. The metatextuality contained in this Chapter of the novel creates a connection not only with the mythological pretext, but also with the previous Chapter: the commenting reference to the pretext is

introduced at the moment when the terrorists begin to distribute passengers in groups, according to nationality, in order to build a sequence in which they will need to kill hostages: "As the couple passed Franklin's table on their way to the American quarter, Zimmermann muttered lightly, 'Separating the clean from the unclean'" [3].

The analysis of Chapter III ("the Wars of Religion") allows us to speak about the complex structure of this text and, thus, to distinguish two layers in it. The first layer, graphically indicated in italics, is the author's comment at the beginning and end of the text, where the reader is provided with information about the main part that makes up the second layer. French researcher J. Genette in his book "Palimpsests: Literature in the second degree" distinguishes metatextuality as one of the main types of intertextual communication. G. Genette notes that metatext is a commenting and often critical reference to its pretext [4]. Thus, in the analyzed Chapter, the author's comment is a metatext. From it, the reader learns about such a cultural phenomenon as the trial of animals in the middle Ages, and thus refers to Evans 'book' "Prosecution and death penalty of animals", published in 1906 in London: ...it was customary to catch several specimens of the culprits and bring them before the seat of justice, and there solemnly put them to death while the anathema was being pronounced [5].

Speaking about the third Chapter, it is necessary first of all to note again the auto-intertextuality of the narrative – the focus is again on the main character-the narrator of the first Chapter, the worm. For the Chapter "The Wars of Religion" architectuality is paramount, because in terms of genre and composition, it is built in the form of a court report, with a full statement of the speech of the judge, the defense and the prosecution.

The "court session" deals with the" case " of woodworms who knocked off the leg of the Bishop's chair, which led to his fall, and accused of causing damage to the Church building. The absurdity of such a court creates an ironic tone of the narrative, reinforced by the parody of the novel – for the creation of which the author operates with real legal terms: Plaidoyer des insectes, felonious acts etc). The mythological subtext is introduced in this part directly in the title – "The Wars of Religion", which hints at the repetition of biblical religious subjects in the Chapter. The warring parties are represented by the images of a lawyer and a Prosecutor, who in their speeches give arguments based on the difference in perception and interpretation of the Bible. Thus, the lawyer, insisting that man has no right to decide the fate of any of the "creatures of God", States: "Who created them? None other than Almighty God who created us all, the highest and the lowest. And do we not read in

the first chapter of the sacred book of Genesis that God made the beast of the earth after his kind, the cattle after their kind, and every living thing that creeps upon the earth after his kind, and God saw that it was good?”[6, p. 123]. In this quote there is also an allusion to the division of living beings into “pure and impure”, on the highest and the lowest, however, in this mention there is a contrast to the meaning of the previous chapters-this is revealed in a direct attributive quote of the biblical text, according to which all beings are equal before God the Creator, that is, man and the worm act on equal rights.

This is a new view, contrary to the first Chapter, in which the representative of animals is superior to man. The opposite position is held by the “Prosecutor”. He declares that woodworms are not creatures of God, the main argument in favor of which is their absence from Noah’s Ark. “Therefore the question which I lay before the court as the essential question in this case is the following: was the woodworm ever upon Noah’s Ark? Holy writ makes no mention of the woodworm embarking upon or disembarking from the mighty vessel of Noah”[6, p. 136]. From which it follows that the worm is a product of the devil. Justifying the two polar points of view, the author brings the reader to the comparison of this Chapter with the Chapter “The Stowaway”, forcing to think about the question: what is still in the image of the worm-woodworm? Does it symbolize the liberation of human consciousness from the imposed centuries of religious norms (which corresponds to the metaphorical image of the Church being destroyed), or, on the contrary, is the embodiment of heresy, harmful to man (this argument corresponds to the incident of the fall of the Bishop from the throne, as a result of which he lost his mind). In the course of the hearing the poll remains open.

After analyzing the data of the Chapter of the novel by Julian Barnes from the point of view of intertextuality, the author uses various types of this technique in order to create a comprehensive picture of the world of both past times and present. Different types of intertextuality and genre belonging of the parts of one novel create a polyphonic sound, reveal different, often opposite, points of view and views on the history of the world and religion. So, for example, as it was mentioned, representation of an image of the person and his interaction with world around strongly differs. In three chapters there are completely polar “portraits”: man-tyrant, who considers himself above all living things, but, in fact, standing below any of the most insignificant insect, looking like a philosopher against his background; man – a helpless victim in the hands of God and in the power of circumstances; man – a full and just member of society, not violating the rights of other creatures; and, finally, man – God, able to dispose of the destinies of God’s creatures.

At the same time, the holistic understanding and interpretation of the work is based on the extensive use of auto-intertextuality, since only by interacting with each other, the images presented in different parts of the novel form a single mosaic, revealing a complete, multifaceted picture of the world of the author and the work.

REFERENCES

1. Смирнов И.П. Порождение интертекста. Элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б.Л. Пастернака. - 2-е изд., исправленное и дополненное автором. - СПб. : СПбГУ, 1995. - 193 с.
2. Фатеева Н.А. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности / Н.А. Фатеева. - 2-е изд., испр. - М.: Комкнига, 2006. - 280 с.
3. Barnes J.A History of the World in 10 ½ Chapters. The Stowaway. The Visitors. The Wars of Religion, 1989.
4. Женетт Ж. Введение в архитекст / Ж. Женетт // Фигуры. - М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1998. - Т. 2. - С. 282-341.
5. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики / М.М. Бахтин. - М.: Художественная литература, 1975. - 502с
6. Barnes J. A History of the World in 10 1/2 chapters. - L.: Picador, 2005. - p. 100 - 140.

ДЖУЛИАН БАРНСТЫҢ “ӘЛЕМ ТАРИХЫ 10 ½ ТАРАУ” РОМАНЫНДА ИНТЕРТЕКСТУАЛДЫ УӘЖДЕРДІ ІСКЕ АСЫРУ

Бычкова А.В.¹

¹2 оқу жылы магистранты, мамандығы шетел филологиясы
Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӘТУ
Алматы, Қазақстан
e-mail: anastasia.v.bychkova@mail.ru

Аңдатпа. Джулиан Барнс шығармашылығы шетелде ғана емес, сондай-ақ Қазақстан мен Ресейде де сын тұрғысынан ойлауға ие болды. Оның романы сюжеттермен он жарым жаңашылдық болып табылады. Автордың қарастырылатын романы әдебиеттегі Постмодернизм дәуіріне жатады, оның негізгі құралдарының бірі интертекстуалды байланыстар негізінде шығармалар жасау болып табылады. Мақалада романның интертекстуалды себептері қарастырылады. Романды талдауда Н.А.

Фатееваның еңбектері пайдаланылды.

Тірек сөздер: интертекст, постмодернизм, интертекстуальность, архитекткст, киелі кітап себептері, мифология.

**РЕАЛИЗАЦИЯ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫХ МОТИВОВ
В РОМАНЕ ДЖУЛИАНА БАРНСА
«ИСТОРИЯ МИРА В 10 ½ ГЛАВАХ»**

Бычкова А.В.¹

¹Магистрант 2 года обучения,
специальности иностранная филология,
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
г. Алматы, Казахстан
e-mail: anastasia.v.bychkova@mail.ru

Аннотация: Творчество Джулиана Барнса получило широкое критическое осмысление, не только за рубежом, но также в Казахстане и в России. Его роман представляет собой десять с половиной новелл с сюжетами, которые объединены единими мотивами и образами. Рассматриваемый роман автора относится к эпохе постмодернизма в литературе, одним из ключевых инструментов которой является создание произведений на основе интертекстуальных связей. В статье рассматриваются интертекстуальные мотивы романа. В ходе анализа романа были использованы данные Н.А. Фатеевой.

Ключевые слова: интертекст, постмодернизм, интертекстуальность, архитекткст, библейские мотивы, мифология.

Статья поступила 14.11.2019

THE CONCEPT OF CHILDHOOD IN WORLD LITERATURE

Parmesh R.E.¹

¹2nd year student of master's degree on philology,
KazUIRandWL after Ablai khan,
Almaty, Kazakhstan, e-mail: ms.rai.95@mail.ru

Abstract. The article analyzes the nature, types, characteristics of the phenomenon of childhood as a social phenomenon of our time. The author notes the complexity of the definition of “childhood” and its different

interpretations. This article analyzes the concept of childhood in the context of world literature. As an example has taken Mark Twain's novel "The adventures of Tom Sawyer" and has made a brief overview of the image of child's typology. During the writing of this article, it was possible to study the typology of childhood in the Mark Twain's work in the context of world literature by using of a wide range of sources, as well as reading and analyzing of scientific literature.

Key words: the picture of child, the concept of childhood, the romanticism, enlightenment, world literature, the biographical method, the literature-hermeneutical method.

ӘӨЖ 821.111
ҒТАМТ 31.17.39

ӘЛЕМ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ «БАЛА БЕЙНЕСІ» КОНЦЕПТІ

Пармеш Р.Е.¹

¹Шетел филологиясы мамандығының 2-ші курс магистранты,
Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ,
Алматы қаласы, Қазақстан
e-mail: ms.rai.95@mail.ru

Андатпа: Бұл мақалада біздің заманымыздың әлеуметтік құбылысы ретінде бала феноменінің табиғаты, түрлері, сипаттамалары қарастырылған. Автор «балалық шақ» ұғымының күрделілігін және көптүрлігін түсіндіреді. Мақалада әлем әдебиеті контекстіндегі балалық шақ концептіне жалпы шолу жасалады. Мысал ретінде Марк Твеннің «Том Сойердің оқиғалары» романы негізге алынып, бала бейнесінің типологиясына қысқаша шолу жасалған.

Тірек сөздер: бала бейнесі, балалық шақ концепті, романтизм, қайта өрлеу дәуірі, әлем әдебиеті, биографиялық әдіс, әдеби-герменевтикалық әдіс.

Бала бейнесі және балалық шақ әлем әдебиетінің басты және негізгі тақырыптарының бірі десек, артық болмас. Себебі ол белгілі бір дәуірде ерекше маңызға ие болса да, кез келген ұлттық әдебиетке немесе уақыт кезеңіне қатысты шектелмеген, әмбебап тақырып деп пайымдауға болады. Оның әмбебаптылығы «өмірге келу, өмір сүру, өмірден озу» секілді жалпы адамзаттық категория екендігімен түсіндіріледі. Бүкіл әлем әдебиетіне назар аударсақ, қай мәдениет, оның әдебиеті

болмасын, бала, оның әлемі, қызығушылығы, қуанышы мен реніші, оныңөсіп, тұлғаға айналуы, жалпыбалалық шақ бейнесі ерекше орын алады. Осыдан «бала», «балалық шақ» концепттерініңкөкейкестілігі, жас буынды тәрбиелеуде маңыздылығы анықталады. Мысал ретінде Батыс өркениетінің мәдениеті мен менталитеті туралы құнды ақпараттардықарастырайық.

1830 және 1840 жылдары мәдениет пен әдебиетте, бала бейнесіне балаға деген жаңа көзқарас қалыптасқан. Балалық шақ мәселелеріне деген терең қызығушылық – Виктория дәуіріне тән ерекшеліктердің бірі. Бала Викториялық Англияның барлық өмір саласында орталық фигураға айналды. Үкімет бала еңбегінің артық болуын жеңілдету үшін бірқатар реформалар жүргізді. 1850 жылдары балалар тәрбиелеу және білім беру тарихындағы маңызды кезең болып табылады; жас ерекшеліктер педагогикасы пайда болды. Балалар әдебиеті әдебиеттің жеке бір саласы ретінде қалыптасты. 19 ғасыр әлем әдебиетіндегі романтизм бағыты. Романтизм 18-19 ғ. Германияда пайда болған өнердің бағыты. Ол 19 ғасырдыңбірінші жартысында гүлденіп, Америка және Еуропа елдеріне тарады. Романтизм ұлы француз революциясымен тығыз байланысты. Ол классицизмге қарсы бағыт болды. Олар өмірді заңмен өлшеуге қарсы болды. Романтизмде кейіпкерлері үмітсіз, хаосқа толы азғындаған әлемде бүкіл қоғамға жалғыз өзі қарсы шығады. Оларға пессимистік көзқарас тән. Романистердің осындай пессимистік бағыттарының бірі құрдымға кеткен заманның емшісі табиғат деп есептесе, келесі бір топ өзі өмір сүрген ортадан алшақтап, басқа дүниені өткен заманды қиялдауға тырысты. Ал, үшінші пессимистік бағыт адамның болмыстан бас тартып, өзінің ішкі жан дүниесімен арпалысуына байланысты болды [1, 52]. Бала бейнесі әдебиетте өмірдің бастаушысы, үнемі даму үстінде болатын, өмірін «таза ақ қағаздан» бастаушы тұлға ретінде сипатталады. Батыс жазушыларының ішінде Марк Твен шығармашылығында бала бейнесі тақырыбы елеулі орын алды. Оның классикалық туындысында Том Сойердің басынан кешкен қызықты оқиғалары суреттеледі. Оқиға тілі бай, түрлі тартыстарға толы. Кейіпкерлер және олардың өмірі, дүниетанымы арқылы сол кездегі, яғни XVIII ғасырдағы АҚШ-тағы шағын қалашықтар тұрғындарының күнделікті жұмыс тіршілігі, қарапайым адамдардың, діни қызметкерлердің психологиясы, болмысы, түсінігі көз алдына келеді.

Марк Твен ағылшын тілді әдебиетте бала бейнесін өз шығармашылығына қосқан алғашқы сөз шебері ретінде таңымал. Оны Е.Хемингуэйдің «Американдық әдебиет өзінің дамуында Марк Твеннің «Геккелберри Финн оқиғалары» атты кітабына қарыздар» деген сөзінен де байқауға болады [2, 44]. Бұл шығарманың бүкіл әлемге тарап, оқырманның қызығушылығына ие болуы автордың түрлі сала адамдарымен жақын таныстығы негізінде өмір қыр-сырларын жете тани біліп, шынайы суреттеуінде. Жазушыға тән, қайталанбас ерекшеліктеріне Американың қарапайым, бұқара халқын әзіл-қалжыңмен, сүйсіне күліп сипаттауы жатады. Және де М.Твеннің осы әдісі бірден оқырмандарды өзіне қаратып алған жоқ, себебі жаңа әдіс-тәсілдер, көзқарас, пікірлер бірден көпшілікке түсінікті бола бермейді. Бара-бара оқырман қауым автордың күнделікті тіршілікте кездесетін қиын да, күлкілі де, қауіпті де, қуанышты да оқиғалар мен сәттерді бағалай отырып, қиындықтарды жеңуде әзіл-қалжынның оңтайлы орнын аңғарып, бұл романға деген қызығушылық өсе келе, Марк Америка прозасында төңкеріс жасады деуге негіз қалады. Қарапайым халықтың бет бейнесін шынайы суреттеп, көпшіліктің жүрегін жаулап алды. Тіпті біршама шығармалары кейінірек үлкен экранға фильмдер ретінде шыға бастады. Әлем оқырмандарына жазушының «Том Сойердің бастан кешкендері», «Ханзада мен жарлы», «Гекльберри Финннің оқиғасы» атты еңбектері кеңінен танымал.

«Том Сойердің бастан кешкендері» романында атауына сай басты кейіпкердің басынан кешкен қызықты оқиғалары суреттеледі[3]. Бұл романның бас кейіпкері бала болғанымен, балаларға арналған әдебиет емес. Ол балалық шақтың көкейкесті мәселелерін ересектерге, ата-аналарға, қоғамға паш етіп, көтереді. туралы шығарма ретінде сипатталады. Марк Твен бұл шығармада Америкадағы Азаматтық соғыстан кейінгі жағдайды бала мен ересектер өмірін шығармадағы негізгі кейіпкер Том Сойердің бастан кешкен оқиғалары арқылы жеткізуге тырысады. Шығармадағы бас кейіпкер - Том. Ол - қамсыз мектеп оқушысы, тынымсыз, тіпті кейде дөрекі. Ол шығармада Полли тәтесін ренжітетіндей көптеген бұзықшылықтарды жасайды. Бірақ, ол - үлкен армандардың иесі, ойшыл, батыл, шыншыл достыққа адал, өтірікті, әділетсіздік пен жала жабу секілді қасиеттерді жек көруші ретінде суреттеледі. Томның өмірінде көптеген оқиғалар суреттеледі, солардың біршамасында ол қауіпті жағдайлардан досы Гекпен бірге болады. [4, 13-15].

Шығарманың осындай бөліктері арқылы автор Томның досқа адалдығын, баланың табандылығын көрсеткісі келеді. Томды тәрбиелеуші, қамқоршысы ретіндегі шығармадағы кейіпкер анасының әпкесі - Полли тәтесі Томды бұзықшылықтары үшін қанша жазаласада, Том оны кешіре білген, өз қателігін мойындап, өзіне тек жақсылық ойлайтынын, жек көрмейтінін түсінген. [5, 6-8] Томды жазалау мақсатында тәтесі демалыс күндері көп жұмыс тапсырса да, басты кейіпкер әрқашан оптимистік көзқараста болып, жұмысты көңілді уақыт өткізудің көзі деп қараған, өзіне жүктелген жұмыстарды орындау мақсатында өзіне де айналасындағыларға да қуаныш сыйлай білген. Өз өмірін өзгелерді қуандыру арқылы бақытқа бөлеген. Шығармада Том мен Гектің достығын, Том мен Беккидің бала махаббатын сипаттайтын оқиғалар арқылы автор өз арманындағы ғажайып, таза әлемді «баламен» байланыстырады. Автордың осылай ойлауы бала әлемді жамандықтан құтқарушы немесе ересектердің балалық шақты еске алуы өмірдің негізгі құндылықтарын түсінуге себеп болатынын көрсетеді.

Осылайша Марк Твен америкалық баланың бастан кешкен оқиғалары арқылы 19 ғасырдағы Америка халқының өмірін, қоғам шындығын сипаттауға тырысады. Роман басында Том балалық шақтың ойын-сауық ойынын ұйымдастырады. Роман ілгері дамып келе жатқанда, бұл алғашқы балаларға арналған ойындар көп күш түседі. Том өзіне Джо Харпер, Гек және үңгірде Бекки Тэтчерді қауіпті жағдайларға алып келеді. Ол сондай-ақ, өзіне Беккинің жазасын алған кезде және Инджун Джо сынағынан куәлік бергенде, өзіне өзі қамқорлықтан жоғары басқа адамдарға қамқорлық көрсетуі керек деп ойлайды. Том өзінің орнына өзгелерге көмектесу үшін бастама көтере бастаған сайын, ол өзінің өскелең жетілуін, құзыреттілігін және моральдық тұтастығын көрсетеді.

Жалпы балалар әдебиеті бір шама өзгешеліктермен ерекшеленеді. Яғни балалар әдебиеті алдымен баланың жас ерекшелігіне байланысты болады. Туындыны оқыған адам шығарманың тілі, мазмұны, форма өзектілігі дәрежесіне орай бірден баланың жас мөлшерін анықтай алады. Балалар әдебиеті бала қызығушылығына негізделініп, көркемдік ерекшелігі мен бала психологиясының ерекшелігіне байланысты. Мысалы, «Балалар әдебиеті – қиын әдебиет. Оның бірталай өзіндік ерекше сипаттары бар. Балалар кітаптарында әрекеттің нақтылығы мен образдың көрнектілігі, лирикалық сезімталдық, характерлер мен

уақиғаның динамикалық түрде дамуы, тіл тазалығы мен тартымдылығы қажет» деп айтқан екен әдебиетші ғалым С. Қирабаев [6].

Ағылшын тілді балалар әдебиетінің қалыптасуы мен зерттеу нысаны жөнінде зерттеушілер арасында қарама-қайшылықтар кездеседі. Мысалы: ағылшын балалар әдебиетінің тарихын зерттеуші Harvey Darton «балалар әдебиеті деп баланы жақсы болуға, өздерін байсалдылықта ұстауға немесе тәлім беруге емес, кітапты оқыған кезде спонтанды түрде құшырлану, ләззат беретін басылымнан шыққан шығарма. Балалар әдебиеті тарихынан оқулықтар, тағылымдық, адамгершілік мұратқа үндейтін туындылар, үлкендердің әсерімен жазылған шығармалар, дұрыс оқуға дағдыландыратын кітапшалар, әліппе, осылардың бәрін тізімнен шығарамын» [4, 7], десе, тағы бір балалар әдебиеті зерттеушісі Cornelia Miegs: «балалар әдебиетіне арнайы кішкентайлар үшін жазылған, ертегі, тақпақ, әндер, әдептілікті сақтау, адамгершілікке дағдылау, мектеп туралы әңгімелер, бастан кешкен қызықты оқиғалар ене ме? Ие, осылардың бәрімен бірге балалар әдебиеті өзіне үлкендер әдебиетінен бейімделген туындыларды алады, алайда кей кездері олардың кейбіреулерін иемденіп алады. Ол олардың өз әдебиетіне айналады» [5, 7]. Ал келесі зерттеуші Jack Zipes пікіріне құлақ ассақ, балалар әдебиеті ешқашан балалар тарапынан балаларға арналып жазылған туындылар болмаған, ол қашанда балалар үшін қажетті дүние, пікір, көзқарас, қажеттілік, балалар таңдауына сәйкес келетін дүниелерді үлкендер тарапынан құрастырылып, беріліп отыратынын айтқан болатын [6, 7].

Келесі сыншы Perry Nodelman балалар әдебиетін тіпті әдебиеттің жанры ретінде қарастырады, оның ұстанымы бойынша уақыт пен жер айырмашылығымен бірге реализм және фэнтези категориялары ұштаса келетін, өздерінен жас, білім, тәжірибе тарапынан төмен орналасқан кішкентайларға үлкендер тарапынан жасалынған жазбалар тізбесі деп көрсетеді [7, 7].

Қай тілде болмасын, балалар әдебиетінің зерттелеіп, жан-жақты талдануы өзекті мәселе болып табылады. Себебі балалық шақ тақырыбы – әлем әдебиетіндегі мәңгілік тақырыптардың бірі. Бала әлеміне көңіл бөлу «Қайта өрлеу» дәуірінен бастау алады. Бұл кезеңде баланы – тәрбие объектісі ретінде, яғни «таза қағаз», «*tabula rasa*» (Дж. Локк) өмірін таза, ақ, бос қағаздан бастаушы ретінде сипатталған.

Осылайша әлем әдебиеті контекстіндегі балалық шақ бейнесі концепті және әлем жазушыларының шығармаларындағы автор ойының балалар бейнелерінде көрініс табуының әртүрлі болуы, сонымен қатар балалар бейнесінің мәдениетаралық-қатысымдық ұқсастықтары жалпы оқырманды қызықтырады.

ӘДЕБИЕТ

1. Coveney, P. The Image of Childhood. The Individual and Society: A Study of a Theme in English Literature – Baltimore: Penguin Books, 1967 – 361 p.
2. Skuratovskaya L.I. Osnovnyye zhanry angliyskoy detskoy literatury kontsa XIX –nachala XX veka. –Dnepropetrovsk, 1984.–213 s.
3. Mark Twain, The Adventures of Tom Sawyer.- The author. Hartford, 1876.–285 p.
4. Erikson E. Detstvo i obshestvo. –SPb: ITD «Letniy sad» 2000. – 416 s.
5. Subbotkiy Ye. V. Rebenok otkryvaet mir.–M.: Prosveshcheniye, 1991. – 207 s.
6. Qirabaev S. Öner örisi. Maqalalar men zerttewler. –Almatı: Jazushy, 1971. – 395 b.
7. Nodelman Perry. The Hidden Adult: Defining Children’s Literature. – Baltimore: John Hopkins University Press, 2008. – 375 p.

КОНЦЕПТ «ДЕТСТВА» В МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Пармеш Р.Е.¹

¹Магистрант 2-го года обучения
специальности «Иностранная филология»,
КазУМОиМЯ им. Аблай хана,
Алматы, Казахстан
e-mail: ms.ra.95@mail.ru

Аннотация. В статье анализируются сущность, виды, особенности феномена детства как актуального социального феномена нашего времени, отмечаются сложность определения понятия «детство» ввиду различных его толкований и подходов. Понятие детства рассматривается в контексте мировой литературы; в качестве примера взят роман Марка Твена «Приключения Тома Сойера», на основе которого сделан краткий обзор образа детства и соответствующей типологии.

Ключевые слова: картина ребенка, концепция детства, романтизм, просвещение, мировая литература, биографический метод, литературно-герменевтический метод.

Статья поступила 28.10.2019

**4 Бөлім. ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДАҒЫ ҒЫЛЫМИ-
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР**
**Раздел 4. НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ РАЗРАБОТКИ В
ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ**
**Part 4. SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL DEVELOPMENS IN
FOREIGN LANGUAGE TEACING**

**LINGUISTIC AND CULTURAL PROBLEMS OF DEVELOPMENT
OF COMPETENCES OF FUTURE TEACHERS OF THE KAZAKH
LANGUAGE AND LITERATURE**

Dyisabaeva D. U.¹

¹associate Professor, acting

Tashkent State pedagogical University named after Nizami

Tashkent, Uzbekistan

e-mail: d.duysabayeva@gmail.com

Abstract. This article talks about the problems of the concept of "competence" and "linguocultural competence." The modern approaches to the formation of linguocultural competence in the preparation of teachers of the Kazakh language and literature are considered.

Key words: competence, professional and didactic competence, linguocultural competence, professional training of teachers

ӘӨЖ 37.013

FTAMP 14.25.09

**БОЛАШАҚ ҚАЗАҚ ТІЛІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТІ МАМАНДАРЫН
ДАЯРЛАУДА ЛИНГВОМӘДЕНИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМУ
МӘСЕЛЕСІ**

Дуйсабаева Д. У.¹

¹доцент міндетін атқарушы,

Низами атындағы Ташкент Мемлекеттік педагогика университеті,

Ташкент, Өзбекстан, e-mail: d.duysabayeva@gmail.com

Қазіргі уақытта сөз мәдениетіне арналған ғылыми танымдық мақала, ой-пікірлер, ұсыныс-тұжырымдар жиі сөз болады. Бұл орайда оқыту

мақсаты нәтижеге бағдарланған білім талаптарына ыңғайландырылып, бүгінгі қоғамдық-әлеуметтік сұраныспен ұштастырыла қамтылуы тиіс. Әсіресе ана тілі пәніне танымдық және практикалық бағыттағы бірнеше міндеттер қойылған. Мұндай аса жауапты білім деңгейіне жету үшін оқу үдерісін соған сай ұйымдастыра білетін, мектеп оқушыларына білімді өз бетінше еңбек етіп алатындай күйге жеткізе алатын, өзі де осы аталған құзыреттіліктерді меңгерген, кәсіби-дидактикалық құзыреттілігі қалыптасқан мұғалімдер даярлау міндеті тұр.

Мұғалімнің кәсіби шеберлігін қалыптастыру туралы классикалық педагогика өкілдері А.Дистервег, Я.А.Коменский, И.Г.Песталоцци, К.Д.Ушинский, А.С.Макаренко, А.В.Луначарский, П.П.Блонский, Н.К.Крупская, қазақ ағартушылары А.Құнанбаев, Ы.Алтынсарин, Ш.Құдайбердиев, Ш.Уәлиханов және т.б. педагогикалық мұраларында қарастырылған.

Бүгінгі күнде дамыған елдердің оқу жүйесінде кеңінен қолданыла бастаған «құзыреттілік», «құзырет» терминдері жаңа білім стандарты ұстанған басты бағыт ретінде білім беру жүйесіне ене бастады. Құзыреттілік теориясы Г.В. Вайлер, Ю.В. Койнов, Я.И. Лефстед, Н.В. Матяш, В.В. Сериков, Дж. Равен, Р. Уайт, В. Чинапах және т.б. еңбектерінде негізделген. Білім беруді ұйымдастыруға құзыреттілік тұрғыдан келуді жүзеге асырудың әдіс-тәсілдерін меңгеру туралы мәселелер М.Н.Скаткин, И.Я.Лернер, В.В.Давыдов, И.А.Зимняя және т.б. ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған [1].

Дегенмен, педагогикалық білім беру теориясына сүйене келе, мектеп тәжірибесінен және мұғалім іс-әрекетінен байқағанымыздай, көп бітіруші мамандар күннен күнге жаңарып отырған білім беру міндеттерін шешуге біраз дайын еместігін көрсетіп отыр. Сонымен қатар мектептегі оқыту іс-тәжірибесіне жүргізілген талдау соңғы жылдары оқушылардың көбінің талап етілетін білімге сай болмай отырғанын байқатады. Мұның бір себебі мектеп мұғалімінің кәсіби-дидактикалық құзыреттілігінің жеткіліксіздігі, яғни олардың пәндерді оқытуды тек бағдарламалық материалдар беру деп түсінуі, әр пәннің мәнін ұқтырып, оны өз дәрежесінде оқытудағы мұғалімнің теориялық және әдістемелік дайындығының төмендігі.

Жоғарғы оқу орындарында студенттің болашақ кәсіби маман ретінде қалыптасуын зерттеуге деген қызығушылығы үздіксіз арта

түсуде, бұл мәселе олардың кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыру барысында жүзеге асады. Жоғарғы оқу орындарында студенттердің өз мүмкіндігін шамалау мен нақты кәсіби жарамдылығы арасындағы қайшылық және кәсіби құзыреттілікті меңгеру үдерісі мен нәтижесінің практикада қолданылуының тұрақсыздығынан туындайтын қайшылықтарды да кездеседі. Жоғары оқу орындарында болашақ қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімдерін дайындау үдерісінде олардың кәсіби-дидактикалық құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі соңғы жылдары ғана қарастырыла бастады.

В.А. Сластениннің ойы бойынша, бүгінгі күндегі мұғалімнің педагогикалық іс-әрекетке кәсіби даярлығы бірқатар қасиеттермен және сипаттамалармен анықталады [2]. Олар: *психологиялық даярлық* - мектептегі жұмысты мақсат еткен педагогикалық іс-әрекетке әр түрлі деңгей-мен қалыптасқан бағыттылық; *ғылыми-педагогикалық даярлық* - педагогикалық іс-әрекетке қажетті көлемдегі қоғамдық-саяси, психологиялық-педагогикалық және арнайы білімдер; *практикалық даярлық* - талап етілген деңгейдегі қалыптастырылған кәсіби-педагогикалық ептіліктер мен дағдылардың болуы, *психофизиологиялық даярлық* - белгілі мұғалімдік мамандықты игеруге және педагогикалық іс-әрекет үшін сәйкес алғышарттың болуы, кәсіби құнды жеке тұлғалық сапаның қалыптасқандығы; *дене бітімі даярлығы* - денсаулық жағдайының педагогикалық іс-әрекет талабы мен дене бітімінің дамуы және кәсіби жұмыс жасау қабілеттілігі. Ғылыми-педагогикалық және практикалық даярлық аясына қатысты педагогика ғылымдарының докторы, профессор А.А. Жайтапованың «қазіргі жаһандану жағдайда қоғамды ақпараттандыру үдерістері және осыған тығыз байланысты білім беру қызметінің барлық түрлерін ақпараттандыруы заманғы ақпараттық және коммуникациялық технологияларды (АКТ) бұқаралық таралу және жетілдіру процестері болып сипатталады» деген пікірі өте маңызды, оқытуда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану арқылы болашақ мамандардың кәсіби құзыреттіліктерінің қалыптасуына әкеледі [3].

Сонымен, құзыреттілік ұғымы білім, біліктілік, дағдының жай жиынтығы емес, ол көптеген жүйелі жаттығулар нәтижесінде және игерілген сапалы білім негізінде болашақ маманның шығармашылық іс-әрекеттері мен құндылық бағдарларының жүйесінде көрсете алатын

кәсіби іскерлігінің көрінісі деп түйіндеуге болады. Құзыреттерді тұлға бойына дарытуда педагог қауымның арнайы әлеуметтік білім беру құзыреттіліктерінің жан-жақты болуы талап етіледі. Егер педагог өзінің кәсіби өсу жобасын дұрыс жолға қоя отырып, өзінің кәсіптік қызметіне нақты берілу арқылы тұлғаның алған білімін өмірде қолдана білетіндей тапсырмалар жүйесін ұсына алатын жағдайда болғанда ғана педагог құзыреттілігін қалыптастыруға мүмкіндік болады.

Педагог құзыреттілігі арасында, әсіресе, болашақ қазақ тілі және әдебиеті мамандарын даярлауда лингвомәдени құзыреттілікті дамыту бүгінгі билингвизм дамыған қоғамда көкейкесті мәселе болып отыр.

▪ Лингвомәдениеттану термині лингвистикада дербес бағыт ретінде ХХ ғасырдың 90-жылдарынан қалыптаса бастады. Лингвомәдениеттану -тіл үйренушіде үйретіліп отырған тілде сөйлеуші халықтың шындық өмірді қабылдауы жөнінде тілдік сана қалыптастыру;

▪ тілін үйретіп отырған ұлттың тілдік қарым-қатынас мәдениетін меңгерту, дағдыға айналдыру;

▪ үйретіліп отырған тілді қарым-қатынас құралдарын сөйлеуде дұрыс қолдана білуге үйрету.

Қазақ тілін лингвомәдени бағытта үйретуші оқытушы жұмысының нәтижелі болуы үшін мына мәселелерді игеруі қажет:

▪ қазақ тілінде тілдік сана қалыптастыру жолдарын;

▪ қазақ мәдениетінің негізгі бағыттары мен құндылықтарын ;

▪ қазақ этномәдениетінің білім алушылардың ана тілі мен мәдениетіне қарағанда анықталатын ерекшеліктерін;

▪ мәдениетаралық қарым-қатынас негіздерін құрайтын ұғымдар мен қағидаларды.

Лингвомәдени құзыреттілік арқылы оқушылар сөздің мағыналық қасиетін, табиғатын, сөздік қоры мен грамматикалық құрылысын сезеді, ауызекі тілдің байлығы мен әдеби тілдің өзіндік белгілерін үйренеді. Мәдениетті сөйлеу үлгісін қалыптастырып, дұрыс оқып, оқығанын қайталап айтып беруге жаттығады. Сауатты және дұрыс жазу шеберлігі төселіп, өзінің тілін стилистикалықтұрғыдан жетілдіреді, ғылыми, саяси және көркем шығармаларды талғап оқу қабілеті артады. Оқушылар қоғамдық құбылыстарды тіл арқылы біліп, сезіну, түсіну және үйрену жолымен білімдері мен дағдыларын қалыптастырады.

Лигвомәдени құзыреттілік коммуникативтік құзыреттілікпенде тікелей байланысты. Болашақ қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімдері өз жұмысын қазақ тіліне сәйкес мынадай білім беруге бағыттайды: 1) мұғалім сөзінің дұрыс айтылуы, грамматикалық жақтан жатық құрылуы, сөздік қорының молдығы мен сөзсаптауының орамды келуімен оқушыларға үлгі бола алады; 2) оқушылар мұғалімге еліктей отырып, берілген сұрақтарға толық жауап беруге әрекет жасайды; 3) мұғалімге еліктеу, мұғалімнен үйрену нәтижесінде оқушылардың сөздік қоры молаяды; 4) оқушылардың ауызша берілген жауаптарын оқылып отырған тақырыптың өзіндік белгілеріне қарай дұрыс ұйымдастырып, шығармашылық жазба жұмыстарын жүйелі жазуға дайындалады; 5) мұғалім оқушылардың ауызша және жазбаша тіліндегі грамматикалық, стилистикалық қателерін дер кезінде түзетіп, дұрыс бағалайды.

Ана тілі мұғалімі әдебиет материалдарын сабақ жүйесінде үнемі пайдаланып отырады. Бұлай студің әрі ғылыми, әрі практикалық мәні бар. Пәнді оқыту және тәлім-тәрбие жұмыстарында тіл мен әдебиетті тығыз ұштастырып отырудың практикалық жақтан пайдасы мол. Осының нәтижесінде оқушылар ана тілін, оның сөз байлығы мен сөз өнерін үйренеді [5]. Қазақ тілі сабағында әдебиет материалдарын пайдалана отырып, олардың сөз байлығын шоғырландырып, әдеби тілде сөйлеуге үйретіп, шығармашылық іске дағдыландырып отырған жөн. Оқушылар өз халқының өнері мен ғасырлар бойғы тарихын, оның көркем сөз өнерін әдебиет арқылы таниды. Сөйтіп өмірдің шындығын, халықтың тарихы мен тілін жақсы біледі, ұғады. Әдеби шығармаларды тілмен байланыстыру оқушылардың ұғымын дамытады, дүниеге көзқарасын қалыптастырып, соған қызығуы мен сүйіспеншілігін күшейтеді. Әдебиетке байланысты тақырыптар ертегілерден, жұмбақ пен макал-мәтелдерден, әңгіме мен очерктерден, өлеңдер мен поэмалардан, пьеса мен повесть, романдардан таңдалып алынады.

Қазақ тілін оқытуда лингвомәдениеттік құзыреттілікті қалыптастыру оқушының мәдениеттанымдылық ой өрісін кеңейтіп, сөз қадірін қастерлей білуі, тілдік сөйлеу дағдысын дамыту, қалыптастыру тұрғысында білім мазмұнын игертуде айтарлықтай нәтиже береді. Ол үшін көп жұмыс жүргізілуі қажет. Тіл дамытуға арналған жұмыстардың барлығы оқушылардың тіл байлығын, білім деңгейін, сана сезімін, сауаттылығын дамытуға көмегі зор. Сонымен қатар оқушыларды

ауызша және жазбаша түрде, ойларын дұрыс мазмұнды жеткізе білуге талпындырады [6].

Лингвомәдени құзыреттілік- студенттің тілдік және мәдени бірліктерді контексте орынды қолдануы, мәдени-тарихи және ерекше ұлттық ақпараттарды тілдік қарым-қатынаста пайдалануы, лингвоелтанушылық білімдер жүйесін меңгеруі, ұлт тарихы, дәстүрі, мәдениеті туралы білімін сөйлеуде ұтымды пайдалануы, сөйлеу мәдениетін игеруі. Сонымен бірге, оқушыларға мынадай іскерліктердің түрлерін қалыптастыру керек: қазақи шын тілдік жағдайларда тілдік қарым-қатынасты жүзеге асыра алуы; түрлі тілдік жағдайларда тілдік құрылымдарды қажетіне қарай қолдана алуы; мәдениетаралық диалогтарда оқушы басқа этнос мәдениетіне түсінушілік танытуы.

Қазақ тілін оқушыларға терең меңгерту үшін дүниенің этномәдени бейнесі жөніндегі түсінігі, тілдік сана, қазақ халқының өмір сүру салты, әдет-ғұрпы жөніндегі түсінігі қалыптасуы керек.

Қорыта келгенде, болашақ қазақ тілі мен әдебиеті мамандарында оқушыларға ана тілін үйретуде лингвомәдени құзыреттілігін қалыптастыру - заман талабы. Сондықтан оқушыларымыз жаңа заман талабына сай білімді, жан-жақты, қазақ тілінде өзіндік ой-толғамын жеткізе алатын, кез келген адаммен тілдік қарым-қатынасқа түсе алатын, коммуникабельді, мәдениетті, өмірге икемделген тұлға болуы үшін оның бойында лингвомәдени құзыреттілікті дамыту жоғары оқу орындарында дайындалып жатқан болашақ ұстаздардың қолында.

ӘДЕБИЕТ

1. Зимняя И.А. Компетентный подход в образовании. Проблемы качества образования. – М., 2004. – С. 34-38
2. Слостенин В.А., Каширин В.П. Психология и педагогика. - М: 2007 Издательство: Академия. — 324 с.
3. Жайтапова А.А., Пахридинова А.Б., Қабиболлина А.Ш. Шетел тілін оқыту барысында білім алушылардың танымдық және әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктерін дамытудағы ақпараттық коммуникациялық технологиялардың тиімділігі. – Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ «Хабаршысы». – «Филология ғылымдары» сериясы. – 2018, 2 (49). – Б. 131 – 140.
4. Кенжебеков Б.Т. Университет студенттерінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориясы мен практикасы. Монография. – Астана, 2001. – 54 б.

5. Ключев Е.В. Речевая коммуникация. - М.: Рипол классик, 2002. – 315 с.
6. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. – М.: Наука, 1989. – 159 с.

**ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ
ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ
ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ
ПО КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ**

Дуйсабаева Д.У.¹

¹И.о.доцента,кафедра узбекского, казахского языка и литературы,
Ташкентский государственный педагогический
университет им. Низами,
Ташкент, Узбекистан
e-mail: d.duysabayeva@gmail.com

Аннотация: В данной статье говорится о проблемах понятий «компетенция» и «лингвокультурная компетенция». Рассматриваются современные подходы формирования лингвокультурной компетенции в подготовке учителей казахского языка и литературы.

Ключевые слова: компетенция, профессионально-дидактическая компетенция, лингвокультурная компетенция, профессиональная подготовка учителей.

Статья поступила 25.10.2019

**TRAINING OF STUDENTS TO THE BASIS OF CREATION OF
SECONDARY TEXTS IN THE LESSONS IN RUSSIAN**

Ibadildina Z.Kh.¹

Candidate of Philological Sciences, Associate professor at the Department
of theoretical and applied linguistics KazUIRandWL
named by Ablai Khan, Almaty, Kazakhstan
e-mail: Zamzaqul211166mail.ru

Abstract. This article discusses the possibilities of creating secondary scientific texts by students in the Russian language classes in the Kazakh

audience. Linguistic features of a modern scientific text, linguistic and stylistic features of primary and secondary scientific texts are described, examples from personal practical experience are given.

Keywords: scientific style, primary scientific texts, secondary scientific texts, compression, transformation, Kazakh group, independent work.

УДК 378.14

МРНТИ 14.25.09

ОБУЧЕНИЕ СТУДЕНТОВ ОСНОВАМ СОЗДАНИЯ ВТОРИЧНЫХ ТЕКСТОВ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Ибадильдина З.Х.¹

¹к. филол. н., доцент кафедры теоретического и прикладного
языковедения КазУМОиМЯ им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан, e-mail: Zamzaqul211166mail.ru

Аннотация. В настоящей статье рассматриваются возможности создания вторичных научных текстов студентами на занятиях по русскому языку в казахской аудитории. Описываются языковые особенности современного научного текста, языковые и стилистические особенности первичных и вторичных научных текстов, приводятся примеры из личного практического опыта.

Ключевые слова: научный стиль, первичные научные тексты, вторичные научные тексты, компрессия, трансформация, казахская группа, самостоятельная работа.

Сегодня система образования нацелена на подготовку специалистов, способных ориентироваться в больших информационных потоках и быть готовыми к восприятию, освоению и продуцированию информации, к использованию ее в профессиональных целях. Особо актуальной становится проблема формирования культуры научной речи специалиста новой формации.

Формирование и совершенствование речевых навыков и умений, связанных с научной сферой коммуникации, способствует овладению дополнительным к родному языку средством общения. Доступ к научной

информации по специальности не только на родном, но и на русском языке, ее эффективное усвоение обеспечивает получение качественного образования.

Жанровая компетенция, т.е. владение научными жанрами, является основополагающей для решения коммуникативных задач в любой профессиональной сфере [1]. Владение научными жанрами предполагает и умение создавать вторичные тексты.

Понятие вторичного текста как объекта лингвистического анализа имеет более чем полувековую историю и связано с двумя довольно далёкими друг от друга направлениями: с теорией научной информации, автоматической обработкой текста, аннотированием и реферированием, а также с теорией литературного творчества, филологическим анализом текста. Уже начиная с 60-х гг. XX века в теории научной информации встречается термин «вторичный текст», который использовался для обозначения документа, созданного в результате аналитико-синтетической обработки первичного текста. В теории информации к подобным вторичным текстам относили аннотации и рефераты. В лингвистической науке термин «вторичный текст» стал использоваться значительно позднее, в связи с развитием лингвистики текста, которая была ориентирована на решение проблемы типологии текстов. Термин был предложен М.В. Вербицкой в 1983 году. М.В. Вербицкая определяя вторичные тексты как особые «художественно-речевые явления», подчеркивает, что «термин «вторичный» не имеет оценочной окраски, он говорит лишь о том, что произведение не может быть до конца понято и оценено без обращения к его «второму плану», что эстетика произведения имеет особый характер» [2, 4]. В последующие годы термин прочно вошёл в филологический обиход, и появилось множество работ по решению проблем, связанных с этим понятием. Огромной популярностью вторичные тексты пользуются и в лингводидактике. В этом направлении известны исследования Л.М. Кузнецовой (1980), Р.Б. Волосатовой (1983), А.А. Вейзе (1985), М.Ю. Тереховой (1988), В.П. Павловой (1989), С.А. Моисеевой, К.П. Широковой (1991), С.Л. Бурлаковой (1993), Л.Н. Бахтиной, И.П. Кузьмич, Н.М. Лариохиной (1988, 1999), С.В. Тюленева (2000), М.В. Вербицкой (2000), С.А. Вишняковой (2002), Е.В. Чернявской (2004, 2007). В большинстве случаев исследования ограничивались рамками научного стиля.

Данная научная проблема актуальна и в настоящее время: в методике обучения русскому языку все больше внимания уделяется проблеме написания вторичных текстов. При этом весьма важную роль играют возможности, предоставляемые современными педагогическими технологиями, позволяющими эффективно использовать время и мультимедиа [3].

Известно, что умение создавать текст научного стиля следует начинать с обучения созданию вторичных текстов. В «Словаре русского языка» С.И. Ожегова дается следующее определение понятию «вторичный». Вторичный – отражающий вторую степень развития чего-нибудь [4, 88]. Существует широкое и узкое значение термина «вторичный текст». В самом широком понимании вторичный текст – это любой текст, который возник на основе другого. Если рассматривать «вторичные тексты» в широком понимании этого термина, то возникает проблема дифференциации вторичных текстов от текстов первичных. Создание вторичного текста предполагает не только сохранение первичного текста в сжатой форме, но и образование нового текста на основе исходного, оригинального. Вторичные научные тексты, как правило, содержат конечные результаты определенной переработки первичных научных текстов.

К первичным научным текстам обычно относят: научную статью, научные тезисы, монографию, диссертацию и др. В текстах указанных жанров точно, логично, аргументированно и беспристрастно сообщаются теоретические сведения из какой-либо области знания, результаты научных исследований излагаются с помощью терминов и специальных слов. Язык отличается сложным синтаксисом.

Таким образом, вторичный текст – это текст, образованный (или преобразованный) на основе первичного, с помощью определённых механизмов и сохраняющий основную мысль исходного текста.

Основы научно-исследовательской работы студенты с казахским языком обучения КазУМОиМЯ имени Абылай хана получают на практических занятиях по русскому языку. При изучении тем по научному стилю речи студенты знакомятся прежде всего с общей характеристикой и особенностями, жанрами научного стиля, структурой и языковыми средствами оформления первичных и вторичных научных текстов.

Очень часто при создании вторичных текстов возникают определенные сложности, что обусловлено рядом причин: незнанием законов жанра того или иного вторичного текста, неумением правильно использовать языковые и речевые средства, уместные в соответствующих текстах и т.д. Готовый вторичный текст должен не только полно отражать основные идеи первичного текста, но и сохранить присущие ему качества научной речи.

Для развития у студентов навыков написания вторичных научных текстов необходимо комплексное систематическое обучение на каждом занятии. Данные умения формируются в системе поэтапного усвоения. На первом этапе следует познакомить студентов с понятиями «первичный научный текст» и «вторичный научный текст», их стилистическими особенностями, жанрами, выделяемыми в рамках этих понятий. Конечным звеном является объяснение алгоритма работы над построением того или иного жанра вторичного научного текста.

На данном этапе первоначально должно быть сформировано умение производить компрессию источника научной информации. Необходимо освоить различные способы сокращения текста, выделения в нем главной и второстепенной информации, переформулирования с использованием авторских речевых средств

Общеизвестно, что компрессия – это основной вид переработки текста. На основе определенных операций с текстом-источником, первичным научным текстом можно построить тексты новых научных жанров – конспекты, аннотации, тезисы, рефераты, резюме. Для этого необходимо четкое понимание содержания текста, понимание смысловой связи частей текста между собой. Работа над компрессией текста способствует более глубокому его пониманию и необходима при составлении тезисов, реферата, аннотации, рецензии, а также курсовой и дипломной работ. Для этого нужно уметь выделить главную и второстепенную информацию, уметь воспроизводить информацию текста по плану в письменной форме. Компрессия (сжатие) основана на раскрытии смысловой структуры текста-первоисточника и выделении в нем основной информации. Можно считать, что вторичный текст – текст, созданный в результате компрессии текста-первоисточника, т.е. первичного текста. Существуют вторичные тексты разной степени сжатия. Компрессия текста основана на трех главных правилах: 1)

Внимательное чтение текста и выделение ключевых слов и предложений. 2) Написание вторичного текста. 3) Для обозначения основных положений текста используются ключевые слова и словосочетания, или слова с обобщенно-конкретным значением (их необходимо определять самостоятельно) для краткой передачи основного содержания абзацев или частей текста. Слова одной группы отражают композицию текста-источника. Слова другой группы называют наиболее частотные структурные элементы текста. К третьей группе относятся слова, которые характеризуют или оценивают суть содержания отдельных частей текста-оригинала. Таким образом, основными операциями с текстом-источником являются: а) структурно-смысловый анализ текста; б) трансформация информативного содержания текста в соответствии с коммуникативным заданием; в) комбинирование и комментирование информативного содержания текста [5, 146].

Из всех видов компрессии научного текста студентами в их научно-исследовательских работах чаще других используются реферирование и аннотирование научных работ. Аннотация по своему объему значительно короче, чем реферативное изложение. Аннотация обычно состоит из двух частей: в первой формулируется основная тема книги, статьи; а во второй – перечисляются основные положения. Сущность аннотирования и реферирования заключается в максимальном сокращении объема источника информации при сохранении его основного содержания, но принципиально различными способами. Аннотация лишь перечисляет вопросы, которые освещены в первоисточнике, не раскрывая самого содержания этих вопросов. Аннотация отвечает на вопрос: «О чем говорится в первичном тексте?» Реферат же не только перечисляет все эти вопросы, но и сообщает существенное содержание каждого из них. Таким образом, основное отличие аннотации от реферата состоит в том, что аннотация дает представление только о главной теме и перечне вопросов, затрагиваемых в тексте первоисточника, а по реферату можно составить мнение о содержании, о самой сути, излагаемой в оригинале. Реферат строится в основном на языке оригинала, поскольку в него включаются фрагменты из первоисточника. Это обобщения и формулировки, которые мы находим в первичном тексте и в готовом виде переносим в реферат. Аннотация в силу своей предельной краткости не допускает цитирования, в ней не используются смысловые куски

оригинала как таковые. Аннотация включает характеристику основной темы, цели работы и содержит указание на то, что нового несет в себе данная работа в сравнении с другими по этой же тематике. В аннотации также могут содержаться сообщения об изменениях, исправлениях, дополнениях при переиздании настоящего выпуска. Аннотация должна отличаться, прежде всего, лаконичностью, оценочной направленностью, типичным употреблением определенных лексических форм.

При составлении аннотации используются различные речевые стандарты, список которых можно обсудить со студентами. Например: Статья (работа) опубликована (напечатана) в журнале... Монография вышла в свет в издательстве... Статья посвящена вопросу (теме, проблеме...). Статья представляет собой обобщение (обзор, изложение). Автор ставит (освещает) следующие проблемы..., говорит о следующих проблемах..., касается следующих вопросов... В статье рассматривается (затрагивается, обобщается...), говорится (о чем?), дается оценка, анализ, обобщение (чего?), представлена точка зрения (на что?), затронут вопрос (о чем?), в статье дается обзор (чего?), анализируются вопросы (о чем?). Статья адресована (предназначена) (кому?), может быть использована (кем?), представляет интерес (для кого?). Таким образом, аннотация – краткое изложение содержания первичного текста, дающее общее представление о теме, его назначении и об отличиях от других работ сходной тематики; а реферат – сжатое изложение основной информации первоисточника на основе ее смысловой переработки, при этом реферат сохраняет стиль изложения первичного документа, не давая ему интерпретации, реферат позволяет наиболее объективно передавать содержание исходного текста [6, 137].

Целью реферата является передача в сокращенном виде основного содержания текста, для того чтобы читатель получил полное представление о содержании текста первоисточника. Реферирование представляет собой интеллектуальный процесс, включающий осмысление текста, аналитико-синтетическое преобразование информации и создание нового вторичного текста.

После теоретической подготовки можно переходить к упражнениям, направленным на тренировку построения различных форм вторичных высказываний. Одной из основных трудностей, с которой сталкиваются студенты при написании вторичных научных

текстов - это трансформация текста оригинала. Зачастую студенты не могут выделить основную мысль в тексте, абзаце, предложении, из-за чего в дальнейшем происходит нарушение структуры письменного высказывания. Чтобы снять предполагаемые трудности, логично обратиться к приему переработки фразы. Этот прием избавляет студентов от привычки переписывать текст «вслепую», помогает перейти к осмысленному изложению фактов текста первоисточника от имени нового автора. Прием переработки фразы может осуществляться несколькими способами: 1) Операции по синонимичным эквивалентам. 2) Варьирование грамматических конструкций. 3) Вычленение главного, игнорируя незначительное. 4) Объединение нескольких предложений в одно связное целое. 5) Упрощение сложных конструкций и фраз с целью облегчения восприятия. Еще одной сложностью при создании вторичных научных текстов является нарушение стилистики высказывания, что ведет к искажению первоначальной коммуникативной задачи. Здесь необходимо добиться, чтобы студенты хорошо разбирались в особенностях научного стиля, обладали необходимой лексикой, знали основные каноны создания различных жанров вторичных научных высказываний. Таким образом, обучение созданию вторичных текстов актуализирует и обогащает новым опытом общие учебные умения, навыки и способы деятельности. Достижение поставленной цели станет возможным благодаря поэтапному решению поставленных задач.

Создание вторичных текстов базируется на развитии целого ряда коммуникативных умений: умения читать; осознавать коммуникативную задачу при создании вторичного текста; создавать тексты определенных жанровых форм с использованием характерных для выбранного жанра средств языка и речи. В результате студент приобретает навыки самостоятельной обработки научной информации разного объема. Умение создавать вторичные тексты носит общенаучный характер, так как реализуется в процессе изучения всех дисциплин вузовской программы и приобретает особую актуальность в связи с необходимостью ориентироваться в быстро расширяющемся информационном пространстве.

Таким образом, обучение созданию вторичных текстов есть не только одна из частных задач, которую следует решить в ходе формирования коммуникативной компетенции обучающихся, но и средство, совершенствующее интеллект, расширяющее кругозор,

развивающее их самостоятельность, инициативность, научающее критически мыслить, готовящее студентов к успешной социализации в обществе. Кроме того, обучение созданию вторичных текстов имеет большое значение для организации учебной деятельности, а также для формирования умений, связанных с восприятием и переработкой научной информации, актуализирует и обогащает новым опытом общие учебные умения, навыки и способы деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1 Колесникова Н. И. Профессиональная коммуникативная компетенция студента нефилологического вуза// Русская речь в современном вузе: материалы Пятой междунар. науч.-практ. интернет-конф. 20 нояб. 2008 – 20 янв. 2009 г., Орел ГТУ. – Орел, 2009. – С.101–104.

2 Вербицкая М. В. Теория вторичных текстов: На материале современного английского языка: Автореф. дисс. д-ра филол. наук - М., 2000. – 47 с.

3 Хавайдарова М.М. Современные образовательные технологии в обучении иноязычному общению как форма реализации компетентного подхода. – Хабаровск, «Филология ғылымдары» сериясы. - 2017, №4 (47). –112 - 117 с.

4 Ожегов С.И. Словарь русского языка. / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю.Шведовой. – 20-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз.,1988. – С.88.

5 Дубинина Е. Ю. Выявление закономерностей распределения информации в тексте научной статьи при разработке базовых принципов компрессии // Прикладная лингвистика в науке и образовании. Сборник трудов VII международной научной конференции. 10 – 12 апреля 2014 г., Санкт-Петербург. — СПб.: ООО «Книжный дом», 2014. – 145 - 149 с.

6 Зарубина Д.Н. Развитие навыков компрессии текста у иностранных студентов-нефилологов // Вестник ВГУ. Серия Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2017, №1 – 136 - 138 с.

REFERENCES

1 Kolesnikova N. I. Professional communicative competence of a student of a non-philological university // Russian Speech in a Modern University: Materials of the Fifth Int. scientific-practical internet conf Nov 20 2008 - Jan 20 2009, Orel GTU. - Orel, 2009. –S.101-104.

2 Verbitskaya MV Theory of secondary texts: On the material of modern

English: Abstract. diss. . Dr. filol. Sciences - M., 2000 - 47 p.

3 Khavaidarova M.M. Sovremennye obrazovatelnye texnologii v obuzhenii inoyazythnomu obsheniyu kak forma realizacii kompetentostnogo podkhoda. - Bulletin of Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages”. Series “Philological sciences”. - 2017, №4 (47). – S. 112-117

4 Ozhegov S.I. Dictionary of the Russian language Ed. Corresponding Member of the USSR Academy of Sciences N.Yu. Shvedova. - 20th ed., Stereotype. M.: Rus. lang., 1988. P.88

5 Dubinina E.Yu. Identification of patterns of information distribution in the text of a scientific article when developing the basic principles of compression // Applied Linguistics in Science and Education. Proceedings of the VII international scientific conference. April 10–12, 2014, St. Petersburg. - St. Petersburg: LLC “Book House”, 2014. S.145-149.

6 Zarubina D.N. Development of text compression skills of foreign students-non-philologists // Bulletin of the Voronezh State University. Series Linguistics and Intercultural Communication. 2017. No. 1 –S.136-138.

ОРЫС ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА СТУДЕНТТЕРГЕ ЕКІНШІ МӘТІНДЕРДІ ҚҰРАУ НЕГІЗДЕРІН ҮЙРЕТУ

Ибадильдина З.Х.¹

І филол.ғ.к., теориялық және қолданбалы тіл білімі кафедрасының
доценті, Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ,
Алматы, Қазақстан
e-mail: Zamzaqul211166mail.ru

Андатпа. Ұсынылып отырған мақалада оқыту қазақ тілінде жүргізілетін топтарда орыс тілі сабақтарында студенттердің екінші ғылыми мәтіндерді құрау мүмкіндіктері қарастырылады. Заманауи ғылыми мәтіннің тілдік ерекшеліктері, алғашқы (түпнұсқа) және екінші ғылыми мәтіндердің тілдік және стилистикалық ерекшеліктері сипатталып, жеке іс-тәжірибесінен мысалдар келтіріледі.

Тірек сөздер: ғылыми стиль, алғашқы (түпнұсқа) ғылыми мәтіндер, екінші ғылыми мәтіндер, компрессия, трансформация, қазақ тобы, өзіндік жұмыс.

Статья поступила 25.10.2019

Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ
ХАБАРШЫСЫ
“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN
of Ablai khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

4 (55) 2019
ISSN 2412-2149

Отпечатано в издательстве “Полилингва”

Директор издательства:
Есенгалиева Б.А.

Компьютерная верстка:
Кынырбеков Б.С.

Подписано в печать 18.12.2019 г.
Формат 70х90 1/8. Объем 10,5 п.л. Заказ № 932. Тираж 300 экз.
Отпечатано в издательстве «Полилингва»
КазУМОиМЯ имени Абылай хана

Издательство “Полилингва” КазУМОиМЯ имени Абылай хана
050022, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
Тел.: +7 (727) 292-03-84, 292-03-85, вн. 21-19
E-mail: kazumo@ablaikhan.kz, ablaikhan@list.ru

